

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ
"НЕОФИТ РИЛСКИ"**

СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ

ДРАГОМИРА СТОЯНОВА БАНКОВА

**СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПОЛИТИКИ ЗА
АДАПТИРАНЕ НА ДЕЦАТА КЪМ
ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СРЕДА**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за придобиване на образователна и
научна степен „доктор”**

**Област на висшето образование: 3. „Социални, правни и
стопански науки“**

Професионално направление: 3.8. „Икономика“

**Докторска програма: „Организация и управление извън сферата
на материалното производство (социално-културна сфера)“**

Научен ръководител: проф. д-р Райна Димитрова

Благоевград

2024

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на катедра „Финанси и отчетност“ при Стопански факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград на 18.12.2024 г. (Протокол № 20).

Дисертационният труд съдържа:

Брой страници: 252

Литературни източници: 158

Фигури: 11

Таблицы: 24

Публикации: 6

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 18.02.2025 г. от 11:00 часа в зала 8312, VIII УК на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

I. Раздел

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Мотиви за предприемане на изследването.

Едва ли в научните среди, а и не само може да бъде породено съмнение относно предизвикателствата пред които ни поставя съвременната образователна система.

Образованието и ученето през целия живот са ключови форми за повишаване на компетентностите и професионалните умения на гражданите и за успешната им реализация на пазара на труда.

Възможността за наемане на по-високо платена позиция, намаляването на дела на безработните и на броя на хората, нуждаещи се от социално подпомагане със средства от държавния бюджет, реално намират отражения във възможностите на образователната система да отговори и съответства на потребностите и индивидуалните специфики на всеки, подлежащ на обучение и образование.

Образованието и адаптирането на децата/ученици към училищната среда представлява взаимно свързан социално-икономически процес, в който участие вземат както родителите, така и образователните институции и държавата като субект правоприлагащ в образователната система.

В този смисъл адаптирането на децата в образователната среда е специфична дейност и представлява съвкупност от

целенасочени действия, потребяващи финансов ресурс за реализирането ѝ.

При обединяването на информационните регистри на различни държавни институции¹ през септември 2017г. става видимо, че 206 378 деца на възраст от 5 до 18 години не са обхванати в училищната система².

В този брой не се включват 99 000 деца, които са заминали със семействата си в чужбина и това е регистрирано от системата на Гранична полиция (Маринова, 2018; Георгиева, 2018).

Актуалност и значимост на темата на дисертационния труд се определя от възможността за успешната адаптация на децата/учениците към образователната система и как това се подпомага от националните социално-икономически политики в периода 2015–2023г.

Значимостта на разработваната в дисертационния труд тема за прилаганите социално-икономически политики за адаптиране на децата в образователната среда, се предпоставя от тревожни данни в официалната статистика на Р. България за броя на лицата, подлежащи на училищно образование, но реално останали извън него.

Адаптацията на децата и учениците към образователната среда предполага различни и разнообразни подходи, поради индивидуалните специфики на обучаемите – деца с изявени способности, такива със СОП, деца-билингви – бежанци,

¹ Това става ясно при засичането на данните между информационните системи за родените в България в периода 1997-2012г. и системата на „ГРАО-Гражданска регистрация и административно обслужване“, както и с регистъра АДМИН на МОН за обучаващите се в български училища и детски градини.

²<https://egov.bg/wps/portal/egov/vashata+evropa/obrazovanie-ili-stazh-v-druga-darzhava-chlenka/obrazovatelna+sistema>

мигранти, от етнически общности, слабо владеещи официалния за страната ни български език и др.

Проблемът с гарантирането на задължителното по Конституция (чл 53) и в Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО) задължително образование³ на децата до навършване на 16-годишна възраст се задълбочава.

Според ежегодно оповестяваните от Министерство на образованието и науката (МОН) данни през учебната 2015/2016 година от образователната система са отпаднали 21 146 ученици (Маринова, 2018).

През 2016/2017г. нови 16 100 ученици са напуснали общообразователните училища, от които 14 100 – в основното образование. Най-голям е дялът на заминалите в чужбина – 7 600 ученици, или 47,3%, следван от дялът на напусналите по семейни причини – 36.5% (5146 ученици) и на напусналите поради нежелание да учат – 9,5% (1340 ученици).

Според официалните данни към 2018г. всеки седми ученик между 15г. и 18-годишна възраст е отпаднал от училищното образование. България е на трето⁴ място в ЕС по брой на млади хора, които не работят, не учат, не се обучават. Техният брой е 170 хил. и 64% от тези деца живеят в малки градове⁵ или в села (Маринова, 2018; Георгиева 2018).

³ <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>

⁴ <https://www.investor.bg/a/334-evropa/331677-balgariya-e-chetvarta-v-es-po-dyal-na-mladite-hora-koito-ne-uchat-i-ne-rabotyat>

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52012DC072752012DC07271> Съобщение на комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Преход към заетост за младите хора /* COM/2012/0727 final */

Ниското образователно ниво⁶, negliжирането на образованието като ценност и необходимост, ще бъдат мултиплицирани в семействата и при децата на тези някога отпаднали от образователната система лица.

Това е стряскаща тенденция, защото на фона на обезлюдяването на по-малките градове, то и останалото там основно население ще е необразовано, без професионална квалификация, което ще затрудни включването им в пазара на труда и развиването на бизнес в тези региони.

Прилаганите от държавата социално-икономически политики в сферата на училищното образование вече дават своя резултат, защото в официално изявление на министър-председателя академик Николай Денков⁷ (подкрепено и в изказвания и от министъра на образованието и науката проф. Галин Цоков) се отчита, че през последните шест години (2017–2023г.) в образователната система са върнати и задържани над 50 000 деца и ученици, като делът на отпадналите е намалял с 40%⁸.

В този смисъл се отчита положителният ефект⁹ от дейността на Координационното звено по „Механизма за съвместна работа на институциите по обхващане, включване и предотвратяване на отпадането от образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст“ (БТА, 2023)¹⁰.

⁶ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/12568.pdf>

⁷ <https://diuu.bg/emag/13139/4/>

⁸ https://amalipe.bg/mechanism_obhvat_2023/

⁹ https://www.eufunds.bg/sites/default/files/uploads/opseig/docs/2021-08/BG_ECEC_GE_June_22.pdf

¹⁰ <https://www.mlsp.government.bg/uploads/3/zhrdpsi/otcheti-i-planove/demographic-report-2018.pdf>

В темата на дисертационния труд е вложено по-обобщеното понятие „деца“, чрез което се визира дадената в чл. 2 в „Закона за закрила на детето“ дефиниция, че „дете е всяко физическо лице до навършването на 18 години“ (ЗЗД 2000 Обн. ДВ. бр.48 от 13 юни 2000г.,.. последно допълнение доп. ДВ. бр.66 от 1 Август 2023г).

Понятието „ученици“ е обвързано възрастта и с етапите на училищното образование, заложи в „Закона за предучилищното и училищното образование“ (ЗПУО, 2015). В този смисъл в изложението се използват и двете понятия, като деца се наричат обучаващите се в предучилищното образование (3–6-годишни), а учениците са свързват с училищното обучение от първи до дванадесети клас (от 7 до 18-годишна възраст).

Предучилищното образование се осъществява в образователна институция „детска градина“, а училищното образование е обучението от I до XII клас в училище, реализиращо се в начален етап на основно образование (I–IV. клас), прогимназиален етап (V–VII клас) и гимназиален етап (VIII–X клас или VIII–XII клас) (ЗПУО, 2015, чл. 73).

Разгледаните в дисертационния труд анализи, проучвания, както и различни методики показват, че устойчивото развитие на образователната система се сблъсква с многобройни и усложняващи се икономически, социални и институционални проблеми и тя е изправена пред редица настоящи и бъдещи предизвикателства.

Анализираните в дисертационното изследване данни са за периода 2015г.–2023г.

Говорейки днес за модерно образование, всички ние си представяме една добре оборудвана учебна стая¹¹, нови технологии и възможности за интерактивни модели на преподаване, компютри, планшети и ученици, работещи¹² с тях.

За подобряването на материално-техническата среда (сграден фонд, обособяване и оборудване на кабинети, учебни лаборатории и учебни технически средства – компютри, екрани, хромбуци и др.) е необходим сериозен финансов ресурс¹³.

Всичко това изисква изграждането на стратегия за управление на процесите в образователната система¹⁴, които макар да налагат в себе си комплексен, по-общ подход, фокусиран върху онези ключови мерки, прилагането на които може да има по-решителен образователен ефект. Повечето от интегрираните в българската образователна система програми и подходи са заимствани от чуждия опит¹⁵, като се правят опити да се апробират на регионално и национално ниво, без да е направен предварителен обстоен анализ¹⁶.

Интердисциплинарният характер на темата на дисертационното изследване предполага по-широк ракурс на използваните данни и информационните източници, които са свързани и със спецификата в когнитивното развитие на учениците – психология.

¹¹ <https://www.online-learning.bg/interaktivi-metodi-na-obuchenie-uchilishta>

¹² <https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2021/01/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%94%D0%B6%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%B2.pdf>

¹³ Приложение на съвременните технологии в езиковото обучение, Дисертация, Георги Джумайов, проф. д-р Светла Коева

¹⁴ https://www.navet.government.bg/bg/media/strategicheska-ramka_obrobuuchene_110321-1.pdf

¹⁵ <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgorganizaciya-i-struktura-na-obrazovatelna-sistema>

¹⁶ <https://diuu.bg/emag/8089/>

В дисертационното изследване е представен е и анализ на съдържанието на нормативни документи¹⁷, регламентиращи сферата на образованието – „Закон за предучилищното и училищното образование“ (ЗПУО 2015), „Наредба за приобщаващото образование“ (НПО 2017), „Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование“ (МПТНИСПУО 2017)¹⁸, „Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България“ (2021–2030г.) (СРРООУРБ 2021), „Стратегия за намаляване дела на преждевременно напусналите образователната система“ (2013–2020) (СНДПНОС, 2013) и редица други документи.

В изложението на дисертационния труд, в подкрепа на изследователската хипотеза по разглежданата проблематика, авторът се позовава на национално представителни статистически данни (от Националния статистически институт – www.nsi.bg) от официални държавни институции (www.mon.bg), както и на финансови параметри за реаризирането в периода 20115–2023г. социално-икономически политики¹⁹ и Национални програми за развитие на образованието и реализиране на приоритетите, (<https://sf.mon.bg/?go=page&pageId=543>).

¹⁷ В текста се съдържат и точни цитати от съдържанието на нормативни документи (Законови, Правилници, Механизми), както и реализирани от МОН Национални програми, което би могло да повиши коефициента за открито сходство с налични в интернет-пространството информационни източници, *но същите са коректно цитирани в текста на изложението и в библиографската справка в края, затова следва при преглеждане на изготвяния от софтуерната програма доклад, същите следва да бъдат приети и да не се считат за % на „плагиатство“.*

¹⁸ https://ruo-sofia-grad.com/wp-content/uploads/2019/11/Mehzm_protivodejstvie_tormoz_281217.pdf

¹⁹ <https://sf.mon.bg/?go=page&pageId=578>

Цел на разработката

Цел на дисертационното изследване е да се установи ползата от социално-икономическите политики на равнище държавно финансиране и концепция за развитие в сферата на образованието, както и начинът, по който те рефлектират по посока подобряване на условията за адаптиране на децата и учениците в образователната среда.

Основни задачи на дисертационното изследване

За постигане на целта на настоящото дисертационно изследване са формулирани задачи, произтичащи от набелязаната цел, които намират израз в следните насоки:

1. Да се извърши анализ на литературните източници и нормативната уредба в Република България, които са пряко свързани с темата за училищната адаптация на обучаеми в различна възраст и етап на средното образование.

2. Да се открият и анализират социално-икономическите политики в сферата на образованието, които имат влияние по посока подобряване на задължителното училищно образование и за по-добро адаптиране на децата и учениците в образователната среда.

3. Да се проучат и представят актуални статистически данни за състоянието на системата на средното образование в Република България – брой училища, брой ученици, брой на

интегрираните²⁰ в масово общообразователно училище ученици със специални образователни потребности²¹.

4. Да се анализира съдържанието на официални национални нормативни документи (ЗПУО, ЗЗД, НПО и др.), както и съдържанието на Националните програми за развитие на образованието (2015г.–2023г.), в които се представят национални социално-икономически политики в сферата на средното образование.

5. Да се проучи мнението на родители на ученици в задължителна училищна възраст (7–16-годишни, според чл. 52 от Конституцията на Р. България) за постигнатия реален и усетен от родителите ефект от прилагането на анализирания мерки за постигане на адаптация на учениците в образователната среда.

Предмет на изследването

Предмет на дисертационното изследване е разкриването на взаимовръзка между вложенията от държавата финансови средства и постигания социален ефект за подобряване на училищната среда, както и за по-успешното адаптиране на учениците в нея.

²⁰<https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgreglamentirane-na-obrazovaniето-na-uchenici-ss>

²¹<https://nasoki.bg/%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D1%82-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BE%D0%B1%D1%80/>

В дисертационния труд е заложена следната изследователска хипотеза: Финансираните от държавата социално-икономически политики²² в сферата на образованието оказват положителен социално-икономически ефект за обществото (местен бизнес, родители, ученици) и съдействат за по-успешната адаптация на децата и учениците в образователната среда²³.

В научното изследване и в изложението на дисертационния труд е анализирана информацията от **информационни източници**, представящи: държавната политика, отразена в съдържанието на официални нормативни документи, касаещи сферата на училищното образование; национално представителни данни от Националния статистически институт (НСИ) – данни от Отчети, Доклади и Национални програми, реализирани от Министерство на образованието и науката (МОН) и осигурени със средства за реализирането им от републиканския бюджет и Европейски програми, под надзора на Министерство на финансите (МФ). Анализирани са резултати от проведено от докторанта емпирично анкетно проучване с 600 респонденти – родители, на ученици в училищна възраст – в начален, прогимназиален и гимназиален етап на средно образование в Република България и потребители на социално-икономическите мерки за подкрепа на адаптацията на учениците в образователната система и среда.

²² [https://www.science.uard.bg/article/download,PDF,D Bankova, 2023](https://www.science.uard.bg/article/download,PDF,D%20Bankova,2023) — образованието оказват социално-икономически ефект за обществото (местен бизнес, родители, ученици) и съдействат за по-успешната адаптация на ...

²³ Dragomira Bankova, *Southwestern University "Neofit Rilski" University of Agribusiness and Rural Development*, Plovdiv, 26-27 October 2023

Териториален обхват: Изследването на първо място обхваща държавната политика, отразена в съдържанието на официални нормативни документи, касаещи сферата на училищното образование; национално представителни данни от Националния статистически институт (НСИ) – данни от Отчети, Доклади и Национални програми, реализирани от Министерство на образованието и науката (МОН) и осигурени със средства за реализирането им от републиканския бюджет и Европейски програми, под надзора на Министерство на финансите (МФ).

Темпорален обхват: Темпорално изследването обхваща времевия период 2015 – 2023г.

За теоретична база на настоящия труд са използвани изследванията на наши и чуждестранни учени в областта на икономиката и педагогиката.

За емпирична база на изследването са анализирани резултати от проведено от докторанта емпирично анкетно проучване с 600 респонденти – родители, на ученици в училищна възраст – в начален, прогимназиален и гимназиален етап на средно образование в Република България и потребители на социално-икономическите мерки за подкрепа на адаптацията на учениците в образователната система и среда.

II Раздел

ПЪРВА ГЛАВА

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПОЛИТИКИ В ОБРАЗОВАНИЕТО И ТЯХНОТО ФИНАНСИРАНЕ.

1.1. Основни количествени характеристики на състоянието и развитието на образованието в Република България.

Разходите за образование винаги имат финансово изражение и представляват съществен процент от разходната част на републиканския бюджет.

Инвестициите в образованието спомагат целенасочено да се реализира държавната политика по посока формиране на знания, умения и компетенции на бъдещите граждани и за кадрите на пазара на труда.

Според официални данни от Националния статистически институт (НСИ) през учебната 2019/2020г. в детски градини са записани 217,9 хиляди деца (което с 0,4% по-малко спрямо предходната година), които в следващите години предстои да продължат образованието си в училище (Кателиев, Цанкова, Георгиев, Николова, Стефанова 2021: 15).

Според данни от НСИ през учебната 2022/2023 година в предучилищното образование (детските градини и подготовителните групи в училищата) са записани 216.5 хил. деца,

което е увеличение с 0,7% спрямо 2021/2022 г., когато броят им е бил 214.8 хил. деца (Образованието в България, НСИ 2022/2023).

От представителните данни на НСИ от 2023г. се забелязва, че за последните 6 години (от 2015 до 2023г.) с над 16 хил. е намалял броят на децата, записани и посещаващи детска градина (виж табл. 1).

Въпреки че в големите градове и по-гъсто населените квартали с ново строителство обективно не достигат местата в детските градини, така че вероятно реалният брой на децата в предучилищна възраст е по-висок от посочения в табл. 1.

Вероятно намаляващият брой на децата, обхванати в системата на предучилищното образование, се дължи и на миграцията им с техните родители извън България.

Успешна социално-икономическа политика за повишаване на достъпността на образованието и задържането на по-висок брой деца в образователни институции е заложеното в Държавния бюджет за 2022г. решение, от 1-ви април 2022г. държавата да поема разходите за такси за обучение в детска ясла и в детска градина на всяко дете. Родителите на деца до 16-годишна възраст могат да ползват и данъчни облекчения при годишно облагане на доходите.

Таблица 1. Брой деца, посещаващи/обучаващи се в държавни и частни детски градини по учебни години за периода 2015–2023г.

Учебна година	2015 2016г.	2016 2017г.	2017 2018г.	2018 2019г.	2019 2020г.	2022 2023г.
ОБЩО деца в	232025	224380	220877	218767	217867	216481

детска градина						
в целодневни	210707	206470	204794	203604	203931	205476
в седмични	907	x	x	x	x	
в оздравителни	439	x	x	x	x	
в специални	594	530	507	543	449	
в полудневни	19349	17356	15529	14593	13463	11 005
в сезонни	29	24	47	27	24	
От общия брой – в частни детски градини	3333	3838	4007	4606	4982	

Източник: Кателиев, Цанкова, Георгиев, Николова, Стефанова. (2021: 31, 26.04.2023)

Обхващането на децата в най-ранна възраст в образователно взаимодействие съдейства за повишаване равнището на предварителната им подготовка за училище и за успешната им адаптация в социална група от връстници и за

повишаване на когнитивното им функциониране – памет, мислене, емоционална интелигентност и др.

За намаляване дела на отпадащите от образователната система лица, в училищна възраст, в действащия Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО), в сила от 2015г., се предвижда ученикът да не повтаря клас, дори да не е покрил изискванията, заложи в учебната програма.

Намираме и свидетелства за затруднения²⁴ при овладяване на учебното съдържание и адаптацията към образователните дейности, като по-висок е броят на момчетата, спрямо този на момичетата²⁵.

Ранното отпадане от училищно обучение или изобщо необхващането на децата на 7-11-годишна възраст, ги обрича на отпадане от трудовия пазар и невъзможност за бъдеща професионална реализация.

През 2010г. е въведена задължителна предучилищна подготовка за деца на 5-годишна възраст²⁶, в резултат на което за учебната 2011/2012 година нетният коефициент на записване на децата е 81,5% или с 6,6 % повече в сравнение с предходната година.

За гарантиране намаляването дела на преждевременно напусналите училище е необходимо да се актуализират постановки в редица закони и подзаконови актове, осигуряващи доброто взаимодействие между държавните органи по осигуряването на по-добрата материална, финансова и социална

²⁴<https://prepodavame.bg/kak-da-izbegnem-nyakolko-chesto-sreshtani-zatrudnenia-pri-rabota-s-uchenitsi-sas-spetsialni-obrazovatelni-potrebnosti-sop/>

²⁵ <https://diuu.bg/emag/13580/>

²⁶ <https://nmd.bg/zadalzhitelna-preduchilishna-za-vsichki-decza-navarshili-4-godini/>

защита на децата в риск, за ролята и отговорностите на семейството²⁷ (СНДПНОС 2013: 11).

Социално-икономическите политики за адаптиране на учениците в училищната среда са обект на финансиране и по редица оперативни програми.

В **заключение** от изложеното в този параграф може да се направят следните **изводи**:

➤ в последните шест години броят на образователните институции в страната намалява;

➤ наблюдава се спад и в броя на учениците, обхванати в училищното образование от първи до дванадесети клас и стремеж да бъдат обхванати и върнати в училищната среда;

➤ около 19 хиляди ученици със специални образователни потребности са изведени от специалните институции и са интегрирани в паралелките в масово общообразователно училище;

➤ наблюдава се устойчив процент (между 2,4 % до 3,7%) на отпадащите ученици от училищното образование в различни етапи;

➤ значителен е процентът на лицата в училищна възраст, които са жертви или извършители на противообществени прояви;

➤ налични са на равнище държавна политика механизми за регламентиране на социално-икономически политики за стимулиране посещението на образователни институции от подлежащите на задължително училищно обучение, както и мерки за санкциониране на родителите, които възпрепятстват или не записват децата в училище.

²⁷ CCI 2014BG05M2OP001

Изложените до момента национално представителни данни се използват за отправна точка в дисертационното изследване по темата за социално-икономическите политики за адаптиране на учениците в образователната среда.

1.2. Финансиране на училищното образование.

Финансовото обезпечаване на училищното образование и дейностите за превръщане на училището в привлекателно и сигурно място за децата и учениците са ключови и за осъществяване на мерки и дейности, подпомагащи адаптирането на детето в образователната среда.

В Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015) в глава 16 „Финансиране и имущество“ са регламентирани формите и начините за финансиране в сферата на образованието.

Именно нормата на чл. 280 ал. 1 регламентира, че дейностите в системата на предучилищното и училищното образование се финансират със средства от държавния бюджет, бюджетите на общините, европейски фондове и програми и други източници.

В чл. 280 (2) се уточнява, че със средства от държавния бюджет се финансират изцяло или частично дейностите, *които са обект на държавна политика.*

Средствата от държавния бюджет се използват: „за издръжка на дейностите по възпитание и обучение на децата и учениците; за подпомагане на равния достъп и подкрепа за личностно развитие; за развитие на детските градини, училищата и центровете за подкрепа за личностно развитие; за изпълнение на

национални програми за развитие на образованието“ (ЗПУО 2015, чл. 280).

За финансиране на дейности в образованието се залага на използване на средства от Национални програми и Европейски фондове и програми, паралелно с отделяните от републиканския бюджет, като процент от brutния вътрешен продукт, който следва да не е по-нисък като сума спрямо предходната година (съгласно чл. 281 от ЗПУО 2015).

С промени в ЗПУО от 2018 г. се залага със средства от държавния бюджет да се осигурява и безплатен ежедневен транспорт на деца и ученици до най-близкото „средищно“ и/или „защитено“ училище и детска градина.

От съществена важност са икономическите и мениджърските умения на директора на училището, защото в чл. 289 от ЗПУО (2015) на директора на образователната институция се вмениява функция на второстепенен (или третостепенен) разпоредител с бюджет, както и на вземащ решенията за броя на персонала, броя на паралелките и на броя на учениците в тях.

Фигура 1. Съподчиненост при разпределяне на финансирането в сферата на средното образование при делегиран бюджет (Източник: Първанова 2015: 69)

Основното **предимство** от прилагането на делегиран бюджет е постигането на финансова автономност на училищата. Бюджетите се определят на база формулите за разпределение на средствата, които се разработват от ПРБК с директорите на училищата²⁸.

Подобрява се ефективността на работата и използването на ресурсите. Постига се по-добро съотношение „брой ученици на един учител” и се увеличава броят на учениците в една паралелка²⁹.

Създава се по-добра организация и по-добро уплътняване на работното време, реструктурират се разходите освободените ресурси се насочват към разходи, водещи до повишаване на качеството³⁰.

Подобрява се разпределението на учебните часове и на индивидуалния хорариум на учителите и се създават възможности за по-добро им стимулиране³¹.

Доброто управление на ресурса може да създаде възможности за реструктуриране на разходите и насочването им към закупуване на компютърна техника, оборудване на кабинети, разширяване на библиотечния фонд и др.; подобряване на битовите условия на работата в училището; помещения за работа на учителите и др³².

²⁸http://unilib-dspace.nasledstvo.bg/dspviewerb/srv/viewer/bul/cb54a9ca-4991-4426-a62f-dd5b46d4986c?tk=y1SpykmRRCamL91bRtSYbAAAAABnH1ww.n6XdJe61ldzv0FNpcJWnqg&citation_url=xmlui/handle/nls/3405

²⁹ Виж 58

³⁰ Пак там 58

³¹ Пак там 58

³² Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и науч. степен "доктор" в проф. направление 3.8 Икономика (Икономика и управление на отраслите - образование, наука, иновации) СУ "Св. Климент Охридски", Стоп. фак., Кат. "Икономика и управление по отрасли" 2015; Електронно копие София Софийски университет "Св. Климент Охридски" 2015

Социално-икономическата политика за подпомагане на семейства с „еднократна помощ за ученици, записани в първи клас“ се реализира по чл. 10а от Закона за семейните помощи за деца (ЗСПД, 2002).

Помощта се полага и за деца, настанени в семейства на роднини и приемни семейства по реда на чл. 26 от Закона за закрила на детето, както и на попечител/настойник, който отглежда детето (ЗЗД, 2000).

В последните няколко години образованието е изведено като приоритет, инвестират се средства за подобряване³³ както на физическата среда, така и за създаване на подходящ емоционален микроклимат за подкрепа и личностно развитие на учениците (Банкова 2022).

1.3. Реализиране на социално-икономически политики чрез финансираните от МОН Национални програми за развитие на образованието.

За по-добрата училищна адаптация на учениците и за подобряване качеството на образованието, както и на физическата среда в училище, за да стане то привлекателна и безопасна територия, на равнище държавна политика в образованието, освен сумите, заложи в държавния бюджет, предназначени за

³³ Банкова (2022): Банкова, Драгомира Социално-икономически политики в сферата на началното образование, <https://www.cecol.com/search/article-detail?id=1094460>, Сборник доклади от научна конференция „Знание, наука, иновации, технологии“. 2022, бр. 1, стр. 15-22, ISSN 2815-3472 (Print), ISSN 2815-3480 (CD).

Банкова (2023): Банкова Д. Ролята на социално икономическите политики в контекста на теоретичната постановка на проблемите свързани с дидактическите технологии, Сборник доклади от Научна конференция „актуални проблеми на сигурността“, НВУ „Васил Левски“, 26-27 октомври 2023г., ISSN 2367-7473, стр. 805-812.

различните степени на образование, от 2007г. до сега се реализират редица Национални програми, чиито бенефициенти³⁴ са училища, общини и различни образователни структури(Банкова,2023).

Статутът им на Национални програми предполага обхват в цялата страна и в по-малки населени места, с по-нисък брой обучаеми, които често са и от семейства с по-нисък социално-икономически статут³⁵.

Целта на повечето от тези програми и проекти е да се повиши качеството на образованието, да се подобри материално-техническата база на образователните институции – детски градини, училища, както и да се насърчат различни политики за привличане и задържане в образователната система на учениците, което рефлектира и по посока подобряване на климата в образователната среда и по-лесна адаптация в нея на всички обучавани ученици³⁶.

В изложението на дисертационния труд се коментира съдържанието на някои от Националните програми, чрез които се реализират и финансово обезпечават³⁷ дейности, с които се

³⁴ Банкова (2023): Банкова Д. Функцията на социално икономическите политики за определяне на педагогическата техника, педагогическото майсторство, като част от дидактическите технологии, Сборник доклади от Научна конференция „актуални проблеми на сигурността“, НВУ „Васил Левски“, 26-27 октомври 2023г., ISSN 2367-7473, стр. 813-825.

³⁵ Банкова (2023): Банкова Д. Функцията на социално икономическите политики за определяне на педагогическата техника, педагогическото майсторство, като част от дидактическите технологии, Сборник доклади от Научна конференция „актуални проблеми на сигурността“, НВУ „Васил Левски“, 26-27 октомври 2023г., ISSN 2367-7473, стр. 813-825.

³⁶ Минова, Йоана. Развитие и усъвършенстване на делегирани бюджети като инструмент за ефективно и оптимално финансиране на средното образование. Автореферат, 2015, <http://unilib-dspace.nasledstvo.bg/xmlui/handle/nls/3405>

³⁷ Първанова, Йонка. Предизвикателства пред управлението на училищните финансии в условията на децентрализация и конкуренция. София, Българско списание за образование, бр. 2, 2015, с. 54-70.

гарантира изпълнението на посочените по-горе постановки, заложен в ЗПУО.

Изпълнението на тези национални програми рефлектира върху икономическите показатели в региона – стимулиране на заетостта, на дребния бизнес – търговия, строителство и др. Заложените от МОН за реализиране на тези политики средства се инвестират в закупуване на консумативи, учебна литература, техника, както и се използват за разплащане с местния бизнес при осъществяване на ремонтните и строителните дейности, предвидени за успешно приключване на проекта/националната програма³⁸.

В настоящото дисертационно изследване се прилагат данни от официални нормативни документи, в които са заложен социално-икономически политики на национално ниво и с обхват на ученици от различни етапи на образование, в различен тип образователна институция – детска градина, начално училище, гимназиален етап, държавни и частни.

Всички Национални програми за развитие на образованието в последните три години се утвърждават с един административен акт³⁹.

³⁸ Петрова, Станева (2010). Петрова, Нели, Яна Станева Училището сигурно и дружелюбно място за всяко дете. (Наръчник за учители) София, Сдружение Институт по социални дейности и практики, 2010, ISBN 978-954-90306-8-6. <

³⁹ 2020г. – с Решение № 285 от 30 април 2020 г на Министерски съвет, изменено с Решение № 937 от 17 декември 2020г.;

2021г. - с Решение № 188 от 5 март 2021г. на Министерския съвет (публ. 10.03.2021г.) (за НП с № от 1 до 16); одобрени с Решение № 257 от 25 март 2021г. на Министерския съвет (публ. 31.03.2021г.) за НП от № 17 до № 22); Национална програма „Отново заедно“ 2021г., одобрена с Решение № 453 от 17 юни 2021г. на Министерския съвет (публ. 17.06.2021г.);

2022г_- одобрени с Решение №302 от 13 май 2022г. на Министерския съвет (публ. 17.05.2022г.) (НП от № 1 до № 21).

Както може да се види част от националните програми са с определен период на действие, други се трансформират в цялостна целенасочена и продължителна държавна политика, затова престават да бъдат с формат на ежегодно обявявана национална програма⁴⁰.

Забелязва се и огромният финансов ресурс, който се инвестира за реализирането на всяка отделна национална програма и в тяхната цялост за съответната година, както и в периода от 2015 до 2023г⁴¹.

Категорично може да се потвърди ангажираността на държавата в реализиране на социално-икономически политики в сферата на училищното образование, които имат отношение и към подобряване на условията за по-лесна и безпроблемна адаптация на учениците в образователната среда⁴².

При стартирането на образователната реформа през 2015г. с прилагането на ЗПУО (2015) и на новите учебни програми за първия клас от всеки етап на образование (I, V, VII, X клас) все още се търси точната формулировка и обхват на дейностите в Националните програми⁴³.

⁴⁰ Банкова (2023): Банкова Д. Ролята на социално икономическите политики в контекста на теоретичната постановка на проблемите свързани с дидактическите технологии, Сборник доклади от Научна конференция „актуални проблеми на сигурността“, НВУ „Васил Левски“, 26-27 октомври 2023г., ISSN 2367-7473, стр. 805-812.

⁴¹ Банкова (2023): Банкова Д. Функцията на социално икономическите политики за определяне на педагогическата техника, педагогическото майсторство, като част от дидактическите технологии, Сборник доклади от Научна конференция „актуални проблеми на сигурността“, НВУ „Васил Левски“, 26-27 октомври 2023г., ISSN 2367-7473, стр. 813-825.

⁴² Димитрова, Банкова (2022). Р.Димитрова, Д.Банкова. Социално-икономически политики в сферата на образованието, сп. Пирински книжовни листи, Издание на ЧВУ – „Колеж по туризъм“ – гр. Благоевград, ISSN: 1312 – 6911, Година XIII, Брой XIII, 2022г.

⁴³ https://cioo.mon.bg/wp-content/uploads/2014/07/nrdb5_30.11.2015_obshtooobr_podgotovka.pdf

През 2015г. в една обща Национална програма със заглавие „Училището – територия на учениците“⁴⁴ с общ бюджет от 2 060 000 лв., са включени модули, които в следващи години прерастват в отделни самостоятелни НП.

Такъв е модулът тук – „Национални и международни ученически олимпиади и състезания“, за който през 2015г. са отчислени 1 260 000 лв., а други 800 000 лв. са заделени за модела „Подкрепа на целодневното обучение на учениците от начален етап“, а от следващата 2016г. те са вече отделни НП⁴⁵.

Ежегодното финансиране с около 4–6 милиона лева на дейностите по НП „Система за национално стандартизирано външно оценяване“ има своя социален и нормативен ефект в сферата на мотивирането на учениците в процеса на обучение и гарантира пред обществото съизмеримостта на получените резултати⁴⁶.

Изпълнението на дейностите по тази НП има висок социалнозначим отзвук, както по посока мониторинг от МОН на степента на усвояване от всеки ученик на заложеното в учебните програми и стандарти, така също и за улесняване на прехода на ученика между образователни институции и етапи на обучение⁴⁷, постигане на обективност и сравнимост на резултатите и не на

⁴⁴https://new.strategy.bg/bg/strategy-documents?fieldOfActions%5B0%5D=20&page=3&order_by=validTo&direction=desc

⁴⁵ <https://www.strategy.bg> > FileHandler, Размерът на средствата, който се предоставя на съответното училище ... Б) Модул „Национални и международни ученически олимпиади и състезания..“

⁴⁶ Банкова (2022): Банкова, Драгомира Социално-икономически политики в сферата на началното образование, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1094460>, Сборник доклади от научна конференция „Знание, наука, иновации, технологии“. 2022, бр. 1, стр. 15-22, ISSN 2815-3472 (Print), ISSN 2815-3480 (CD).

⁴⁷ <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgocenyavane-v-ramkite-na-edinniya-etap>

последно място – за повишаване на интереса и мотивацията на учениците в процеса на училищно обучение⁴⁸.

Забелязва се, че в коментирания 8-годишен период (2015г.–2023г.) е осигурено финансиране на НП, насочени към „осигуряване на съвременна образователна среда“, гарантиране на „ИКТ свързаност“, както и за подобряване на „достъпността и сигурността на сградите“ в образователната система.

В последните две-три години на национално ниво се насочват финансови средства към общините и местната власт за подкрепа на социално-икономически политики, свързани с „дейности за образователна десегрегация“, с „предоставяне на съвременни условия за подкрепа за личностно развитие на децата и учениците“, за насърчаване „участието на родителите и местната общност (често и етническа) в училищния живот“⁴⁹.

Видно от предоставените данни на Института за изследване на образованието⁵⁰, преобладаващата част от българските ученици учебната 2020/2021 година премина в условията на обучение от разстояние в електронна среда (ОРЕС).

В обобщен вид анализът на резултатите показва значителни образователни неравенства, изразяващи се в голяма разлика в достъпа до качествено образование и образователните резултати на учениците в зависимост от техния социално-икономически и културен произход;

⁴⁸ https://www.copuo.bg/files/docs/PISA_Analizi..

⁴⁹ Банкова (2022): Банкова, Драгомира Социално-икономически политики в сферата на началното образование, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1094460>, Сборник доклади от научна конференция „Знание, наука, иновации, технологии“. 2022, бр. 1, стр. 15-22, ISSN 2815-3472 (Print), ISSN 2815-3480 (CD).

⁵⁰ <https://ire-bg.org/%D0%B0%BD%D0%B0%BB%D0%B8%D0%B7-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80/>

Липсват добре развити умения за учене на учениците в различните възрастови групи и за постигане на задълбочено разбиране на учебното съдържание.

Недостатъчна е квалификацията на учителите за прилагане на ефективни стратегии и подходи за управление на класната стая и на адаптивни методи за преподаване и оценяване, които отразяват индивидуалните нужди на учениците, стимулират саморегулираното им учене, активното им участие в учебния процес и взаимодействието между тях⁵¹.

Тревожно висок дял на учениците са с ниска мотивация и ангажираност с учебния процес и училището. Установава се висока склонност на учениците⁵² да пропускат учебни часове или да отсъстват от училище.

Прилаганите от държавата социално-икономически политики в сферата на училищното образование вече дават своя резултат, въпреки, че ако анализираме и приемем за достоверно изследването Global Competitiveness Report 2017–2018, което бе представено на Световния икономически форум (World Economic Forum 2017, 75)- България е на 87-о място в света (от 137 държави) и на 26-о място в ЕС, изпреварвайки само Унгария и Хърватска, по показателя качество на образователната система⁵³.

Усилията на държавата и политиката в образователната система за връщане на децата в училище дава резултат, като отражение на това е факта, че през последните шест години (2017

⁵¹ <https://diuu.bg/emag/13199/>

⁵² <https://ire-bg.org/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80/>

⁵³ World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2017–2018. Geneva, 2017.

– 2023 г.) в образователната система са върнати и задържани над 50 000 деца и ученици, като делът на отпадналите е намалял с 40%.

Държавата в лицето на МОН поема финансовите разходи за закупуване на между 124 и 259 хиляди учебни комплекта за отделните етапи на училищно образование. Това също е значителна и значима социално-икономическа политика за адаптиране на учениците в образователната среда, за намаляване на финансовата тежест за семействата на тези ученици, както и за гарантиране на качествена подготовка и достъп до научна информация в процеса на училищното обучение и образование.

Въз основа на всичко изложено в първа глава на дисертационният труд в заключение може да се обобщи, че установените дефицити на равнище конкретна образователна среда в конкретните училища в страната са забелязани и държавата целенасочено инвестира финансов и човешки ресурс в тяхното подобряване, което се очаква да доведе и до по-висока мотивация на учениците, усещане за сигурност и желание да се включват в образователното взаимодействие и с по-голяма лекота да се адаптират към училищната среда.

Насочените от държавата социално-икономически политики към училищното образование и семействата с деца-ученици, намират много широк отзвук и рефлектират положително върху повече от 709 хил. ученици и техните родители, което представлява целева група от около поне 2 млн. граждани на България.

ВТОРА ГЛАВА

СПЕЦИФИКА НА АДАПТИРАНЕТО НА ДЕЦАТА/УЧЕНИЦИ В СЪВРЕМЕННИТЕ УСЛОВИЯ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СРЕДА

2.1. Специфика на адаптирането на децата/ученици към образователната среда.

Терминът „адаптация“ (от латински *adaptio* - приспособявам) има широко приложение в естествените, обществени и технически науки.

Понятието „адаптация“ в широк смисъл на думата, се основава на исторически (еволюционен) принцип и с него се обозначава цялостната система от реакции на живите системи (индивид, вид), които имат активен, насочващ характер.

В тесен смисъл понятието "адаптация" отразява само онтогенетическия аспект, т.е. процес на взаимодействие, уравнивяване на живия организъм със средата в неговия индивидуален живот.

Глобалната промяна във всички сфери на общественно-политическия живот в световен план, налага трансформация и в подходите за обучение и образование на подрастващото поколение, което следва да бъде подготвено за успешно реализиране и оцеляване в новите условия.

Силно влияние за успешната адаптация на децата към образователната система оказва семейството. То подпомага или ограничава, усилва или затруднява приспособяването на индивида към променените социални условия, в зависимост от това доколко

фамилната система е успяла да напасне собствените си правила, роли, семейни възгледи към новите реалности (Минева, 2006 : 13).

Често проблемите при адаптацията на детето в нова образователна институция са свързани с външни за училищното обучение и среда фактори.

Детето чувства известен дискомфорт, ако не е постигната необходимата сложна координация между членовете на семейството, които водят и взимат (карат с кола, прибират в своя дом) детето всеки ден, със смяната на ритъма на живот, пребиваване на детето в чужд дом (на бабите/дядовците, приятели), докато родителите дойдат да го вземат и отведат в основното им жилище, където са всички вещи и стаята на детето.

С приемането на новите учебни програми за обучение по всички учебни предмети и за всички класове на училищното образование се наложи като водещ компетентностният подход.

Целта е вече учениците да не наизустяват теоретична информация по отделните предмети, а да бъдат формирани умения за справяне с нестандартни условия и откриване на решение с осъществяване на междупредметни връзки.

Високите изисквания на обществото към подготовката на учениците и нарастващият процент на деца със СОП в начален етап на училищното образование, налагат непрекъснатото повишаване подготовката на учителя- педагог, необходимо е учителят да бъде добър и в менажирането в комуникацията с децата, с техните родители, с другите педагогически специалисти и с представителите на ръководството на образователната институция.

Управление на процесите в начален етап от образованието, които включват и „мениджмънт на класа” се състоят от „действия, които преподавателят в начален етап

предприема с цел да установи правила в резултат, на които да ангажира учениците, като същевременно с това осигури тяхното сътрудничество при реализиране на образователните процеси от една страна и адаптиране на учениците със специални образователни потребности, от друга, като за тази цел използва и включва всички организационни и културни мерки, доколкото се касае за контрол на процеса в съответния клас с ученици.

В периода 2020–2022г. особено стресиращ фактор за учениците беше продължителното обучение от разстояние в електронна среда, което вече се наблюдава и в по-ниските учебни резултати, по закърняването на някои от социалните умения и навици за поведение в реална учебна среда в класната стая.

В следващите параграфи на изложението се акцентира върху спецификата в адаптацията на ученика към образователната среда в отделните етапи на училищното обучение.

2.2. Фактори с най-съществено влияние върху адаптацията на първокласника към училищните условия и образователната среда.

Постъпването на децата в първи клас предполага известна готовност за обучение, практическата реализация, на която изисква теоретична обосновка, както на проблема за подготовката за училище, така и на тясно свързания с него проблем за приемствеността между детската градина и следващата образователна степен.

Фактически подготовката за училище предполага достигането до определено равнище, осигуряващо прехода към нови психични и личностни образувания, необходими за

формиране на нови потребности и мотиви, за развитие на нови способности.

Относно спецификата в училищната адаптация на учениците следва да се има предвид и теорията на когнитивното развитие на Жан Пиаже (1969), която е една от най-известните и влиятелни теории за развитието на човешкия интелект. Пиаже представя своята теория, за да обясни как децата мислят, усвояват знания и развиват различни когнитивни способности от ранна детска възраст до зряла възраст. Неговата теория е базирана на наблюдения, експерименти и интеракции с деца и експериментални методи, използвани от него и неговите колеги.

В статията на Мариана Балабанова и Стоил Мавродиев „Психичната готовност на децата за училище – фактор за успешна адаптация към училищната среда“, се обръща внимание на факта, че детето на 6-7 години е физиологически и психически готово за училищно образование (Балабанова, Мавродиев 2006). Но в общественото съзнание и в диагностичните тестове се акцентира на проверка на степента на владеење на академични знания и умения – да чете, да пише, да пресмята, и далеч по-малко се обръща внимание на емоционалната и психологическата готовност и мотивацията на детето за обучение, в което се предявяват повече изисквания и правила.

В това отношение за безпроблемния преход от детската градина към училищното обучение е заложената от МОН като задължителна подготовка на всички деца в подготвителна група/клас. Това гарантира равен старт и компенсиращо догонване в предварителната подготовка при ученици с дефицити или непосещавали детска градина преди това.

Подготовката на децата за училищно обучение винаги е бил основен проблем за педагози, психолози в нашата страна. Като

положителен може да се отбележи фактът, че тази подготовка никога не се отъждествява с ограмотяването и със специалните програмни задачи, както и със съдържанието на отделните учебни дисциплини в училище.

Чрез обучението в началните класове се формират знания и умения, които са в основата на базовата грамотност на индивида, формират се общоучебни умения – как се учи, как се справя с възникнали затруднения, какво е отношението на учителите, като по този начин и се формира позитивно или негативно усещане за образованието като цяло и в следващите етапи на обучение.

Често социално неподкрепените и изолирани по определени причини (социален статус, външен вид, увреждане, нагъл начин на поведение) и срещащи затруднения с учебните постижения ученици, отпадат от образователната система в следващите етапи на училищно образование.

Постъпвайки в първи клас, детето сменя основната дейност от игра към учене, налага се по-продължително време да се задържа концентрацията на вниманието и често да се извършват дейности, в които не постига особен успех – четене, писане, смятане и т.н.

Първокласникът встъпва в нов тип взаимоотношения с околните. От етап на съвместната дейност с възрастните през ранното детство и предучилищната възраст, той преминава към относително самостоятелно поведение.

Обикновено стресиращ за учениците в първи клас е фактът, че вече няма един възрастен, който постоянно да се грижи само за тях, а е необходимо всички да се борят за вниманието на единствения учител в класната стая.

Структурирането на дейностите и необходимостта да задържат концентрацията на вниманието си по-продължително

време върху изпълнението на една дейност, също е проблем в училищната адаптация на първокласниците.

Важно значение за поведението на първокласниците имат мотивите, свързани с интереса към самия процес на играта и поетата роля в нея.

В игровата дейност детето има самочувствие на равноправен участник в социалния живот.

В тази възраст започва формирането на познавателни, любознателни и съревнователни мотиви, както и формиране на норми за социално приемливо поведение и култура на общуване с близки и непознати хора.

Устойчивостта на вниманието на първокласника е свързана с неволево съсредоточаване на съзнанието върху различни прояви за дълго време. Например в началото учениците бързо се разсейват в резултат на умора, неукрепнали навици или неправилно възпитание.

Обемът на вниманието е все още малък, макар че сравнен с възпитанието на по-малките деца, се разширява значително. Това се изразява във възможността детето да възприема не само един предмет, но и повече обекти с достатъчна яркост. Забележителен е определен напредък по отношение на възможността да се разпределя вниманието в различни насоки на съответната дейност.

Речта на детето като процес на общуване посредством езика възниква и се развива в непрекъснатите му контакти с възрастните хора, които го заобикалят. Тя е немислима без социалното обкръжение, в което се намира детето. Най-важният момент, свързан с активното развитие на детето и неговата реч е, че в училищното образование за пръв път езикът е обект на изучаване и средство за обучение. Много е важно до постъпване в

първи клас всяко дете да владее в достатъчна степен официалния за страната ни български език.

За успешната адаптация на децата в училище силно влияние оказва и подкрепата от семейството им. Децата на тревожни родители, също са тревожни и неуверени, нямат формирани умения за общуване с учителя и съучениците си. Докато децата от сплотени семейства, с формирана позитивна самооценка и без страх от затруднения, са много по-уверени, комуникативни, търсещи и умеещи да получат подкрепа, съвет, градивна критика.

2.3. Адаптация на ученика към образователната среда при преминаване в следващ етап на образование.

Относително най-стресов е преходът от детската градина към училищното образование в първи клас. В процеса на обучение от първи до четвърти клас, който представлява начален етап на основна степен на образование се постига поетапно адаптиране на детето към училищното обучение.

В съответствие със заложеното в чл. 120 (6) на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015) до трети клас не се поставят количествени/цифрови оценки, а само качествени (емотикони, символи или описания с думи). Едва в четвърти клас знанията на учениците биват оценявани по шестобалната система.

След 4 години училищно образование, в които настъпва и силно развитие в когнитивното и физическото състояние на децата, овладяват се общоучебни и учебни умения за учене, то преходът към обучение в пети клас не е толкова силно стресиращ.

Промяната е по-скоро към това, че вече преподават различни и много учители, а не както в начален етап – само един начален учител и един или двама специалисти – по физическо възпитание и спорт, по чужд език.

Като фактор за „Емоционални проблеми в адаптацията на петокласници“-те Стоева отбелязва промяната в стила на общуване – от „емоционален“ в 1. – 4. клас към по-скоро „академичен“ стил в обучението в следващите класове (Стоева 2006: 243), когато не се установят толкова силно емоционално обвързване между конкретния учител, преподаващ на ученици от много класове и паралелки.

Проблемите на адаптацията на учениците в образователната среда в следващ етап на образование са обект на анализ в научни публикации на редица автори и психолози, педагози, социални работници.

Проблемът за адаптацията на учениците в пети клас се интерпретира и в изследвания на чуждестранни автори, като в своя публикация Маркова (2021) посочва в проведено от нея през 2020г. изследване установява, че 100% от петокласниците изпитват умора, повечето от тях и съмнение (83%), притеснение за бъдещето (72%), безпокойство (67%), неувереност в себе си (61%) и сравнително малък процент са учениците, които имат желание да посещават училище (28%) и симпатия към учителите (11%).

За успешната училищна и социална адаптация на ученика при прехода от четвърти към обучение в пети клас се оказва стресов фактор това, че се преживява раздялата с началния учител и навика с неговите изисквания и начин на представяне на учебното съдържание и вече преход към много повече преподаващи учители, които имат различни стилове на общуване и

преподаване, много и различни изисквания към поведението и знанията учениците.

Ролята на учителя е водеща и в трите образователни етапа за успешната адаптация на учениците към образователната среда в периода на училищно образование.

Знаците на невербалното поведение (мимика, жест, поза, реакция на правилен и/или грешен отговор) и словесното изразяване на подкрепа към ученика в различни ситуации във висока степен рефлектират върху поведението, мотивацията и емоционалното състояние на учениците в класа – като група и индивидуалност.

В помощ на учениците и за по-лесната им адаптация при преход в следващ етап на образование, за откриване на индивидуалните им способности, за ориентиране към професионалната им реализация, са наличните въпросници и материали в страницата на МОН в рубриката Национален портал за кариерно ориентиране на учениците (НПКОУ, 2022 - <https://orientirane.mon.bg>).

От изложеното до момента се потвърждава, че за успешната и безпроблемна адаптация на децата и учениците в образователната среда са налични на равнище държавна политика и регламентиране в нормативни документи, мерки за недопускане, ескалиране на социално неприемливи форми на поведение.

Без значение от възрастта, интегрирането и адаптирането на учениците с изявени способности и със специални обучителни трудности или в неравностойно положение, също изискват специфичен подход, който е нормативно регламентиран и подкрепен с финансови средства по Оперативни или Национални програми, както и от бюджета на конкретната община, в която е училището.

2.4. Приобщаващо образование и адаптиране към образователната среда на деца/ученици със специални образователни потребности.

Много преди приемането през 2017г. на Наредбата за приобщаващото образование (НПО, 2017), държавата има изградена политика⁵⁴, свързана с грижата и образованието на деца в неравностойно положение и на такива с недъзи и специални образователни потребности, се вижда активната функция за регламентиране на грижата и финансовото обезпечаване на тези мерки от държавата.

За последните 5 години от 3380 учениците в закриваните специални училища, вече броят на обучаващите се в тези 9 запазени и функциониращи към 2020г. специални училища вече се обучават 5 пъти по-малко ученици – само 690 лица (виж табл. 2 и 3).

⁵⁴ В своя статия Г. Георгиев (2020) анализира съдържанието на утвърдени държавни документи⁵⁴. Един от тях е „Правилник за уредбата и ръководството на детските домове“ (обн ДВ бр. 77 от 04.04.1945г.), като в тях е предвидено да се настаняват деца юноши: останали без или с един родител, деца на многодетни родители и такива с хронични заболявания или деца, отнети от родителите им по решение на съда (Богданов 2008: 100-101; Георгиев 2020: 92-100).

В свое изследване Кривирадева отбелязва в исторически план, че държавната политика като „институционални грижи за децата в периода 1878 – 1944г. основно е поверена на благотворителни дружества (липсва централизирана система), в периода 1945 до 2000г. има централизация и институционализация на грижите за децата, а след 2000г. е процес на преход към децентрализация и деинституционализация “ (Кривирадева 2009: 48; Георгиев 2020: 92).

Разликата е от 2690 ученици, които биват интегрирани в масовото общообразователно училище.

Дейностите за включване на деца и ученици със специални образователни потребности в група или клас в масовото общообразователно училище са нормативно регламентирани и се прилагат въз основа на Наредбата за приобщаващото образование, в сила от 27.10.2017г., приета с ПМС № 232 от 20.10.2017 (НПО, 2017).

Таблица 2. Брой специални училища в България в периода 2015г.– 2023г.

учебна година/ тип училище/	15/16г.	16/17г.	17/18г.	18/19г.	19/20г.	22/23г.
ОБЩО брой специални училища	64	61	10	9	9	8
Оздравителни	7	3	п.а	п.а	п.а	п.а
За деца с умствена изостаналост	46	47	х	х	х	х
Възпитателни училища интернати (ВУИ)	4	4	4	3	3	2
Социално-педагогически интернати	2	2	1	1	1	1
За деца с увреден слух	3	3	3	3	3	3
За деца с нарушено зрение	2	2	2	2	2	2

(източник: Кателиев, Цанкова, Георгиев, Николова, Стефанова 2021: 40, НСИ 26.04.2023)

Според статистически данни от доклад на НСИ, броят на децата, обучаващи се в специални училища за специфичен вид нарушение на зрение, слух, е 535-ма ученици през учебната 2019/2020 г., а други 102-ма се обучават в училища от затворен тип за корекционна работа и изтърпяване на наложените им от съда наказателни мерки (виж табл. 20).

Таблица 3. Брой ученици, обучаващи се в специални училища в периода 2015–2023г.

учебна година/ тип училище/	15/16г.	16/17г.	17/18г.	18/19г.	19/20г.	22/23г.
ОБЩО брой ученици в специални училища	3380	3197	719	690	637	689
Оздравителни	186	65	x	x	x	x
За деца с умствена изостаналост	2427	2336	x	x	x	x
Възпитателни училища интернати (ВУИ)	103	126	107	66	73	72
Социално- педагогически интернати	76	63	27	22	29	25
За деца с увреден слух	281	306	301	300	253	329
За деца с нарушено зрение	307	301	284	302	282	263

Източник: Кателиев, Цанкова, Георгиев, Николова, Стефанова 2021: 41, НСИ 26.04.2023

Дейностите по „Приобщаващо образование“ се финансират от МОН и по Националната програма „Предоставяне

на съвременни условия за подкрепа за личностно развитие на децата и учениците в институции в системата на предучилищното и училищното образование“.

В заключение може да се обобщи, че липсата на социална подкрепа от семейството и като финансов стандарт по-често водят до затруднения в адаптирането на детето/ученика към образователната среда в детската градина или в съответния етап от училищното образование.

Невъзможността да се закупят препоръчаните и изисквани учебни материали (учебни помагала, гланцово блокче, екип по физическо възпитание и спорт), както и подходящо за сезона облекло (най-често зимни дрехи и подходящи топли обувки) водят до демотивация на учениците да посещават училище.

Подигравките от техните съученици, нежеланието им да поддържат приятелски отношения, също действат потискащо и демотивира учениците от по-уязвими социални групи да посещават училище и успешно да се адаптират в образователната среда.

Въз основа на анализираната теоретична база и авторски научни публикации по темата на дисертационното изследване, бе конструиран диагностичен инструментариум за провеждане на емпиричното изследване, чрез анализа на резултатите от което в трета глава са изведени констатации за приложимостта и ефективността в прилагането от държавата социално-икономически политики, насочени към средното образование и адаптирането на учениците в образователната среда.

ТРЕТА ГЛАВА

ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПОЛИТИКИ И СПЕЦИФИКИ В АДАПТИРАНЕТО НА ДЕЦАТА В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СРЕДА.

Дисертационното изследване е реализирано чрез метода анкетиране.

В периода януари-май 2022г. бе проведено анкетно проучване с 600 респонденти, чрез попълване на анкетна карта, принтирана на хартиен носител, и/или с „гугъл“ формуляр в социалните мрежи.

Контингентът на респондентите е на принципа на отзовалите се. В групата има представители, живеещи в различен тип населено място (село, малък град, голям град, столица).

За да бъдат съпоставими данните, от всички получени попълнени анкети, авторът е подбрал и анализирал по 200 анкети за всеки етап на обучение.

Анкетната карта е разпространена чрез социалните мрежи с цел да достигне до значителен брой родители, които имат възможност да я споделят сред свои познати и на своите фейсбук-страници, като броя на лицата участвали в анкетата и попълнили анкетната карта е 750.

Бланките с анкетната карта са представени чрез Гугъл формуляр в личната фейсбук страница на автора и чрез лични познати са разпространени и сред родителската общност в другите

населени места, но определено отговорите респонденти не са родители на деца, които учат в едно и също училище.

След това получените първични данни и резултати са обработени чрез използване на математико-статистически методи за обработка и анализ на данни.

Оформено е изложението на трета глава от дисертационния труд, като са представени количествен и качествен анализ на получените данни, които са онагледени и чрез диаграми.

3.1. Методическа рамка на емпиричното изследване.

Анкетната карта съдържа 24 затворени въпроса с посочен избираем отговор, но в някои секции е дадена и възможност за допълване на собствено мнение и пояснения от анкетираното лице.

Анкетата е структурирана в четири секции с въпроси. Като всеки анкетиран попълва задължително въпросите от първата секция и в зависимост от посочения отговор на въпроса в кой етап се на образование се обучава детето му, продължава с въпросите, предвидени за съответната образователна степен и етап на училищното образование. Така всеки респондент отговаря на между 8 и 13 въпроса от анкетната карта.

Повече са въпросите в секцията към родителите на ученици в начален етап на образование (I–IV клас), защото към този възрастов диапазон има повече специфики, свързани с предварителната подготовка и прехода от детска градина към училищно образование, има повече насочени държавни социално-икономически политики, свързани с училищната адаптация и условията за подпомагане – безплатна занималня, безплатен плод,

ползване на хранене в училищен стол при целодневна организация на деня и др.

В първата секция с въпроси в анкетната карта се събират данни за това в кой етап и диапазон от класове се обучава детето на анкетирания.

Към следваща секция с въпроси продължава да отговаря родителят, в зависимост от посочения на третия въпрос отговор за етапа, в който се обучава детето му. При повече от едно дете в семейството, родителят се приканва да отговори на въпросите и за етапа, в който се обучава и другото му дете.

В трета секция на анкетна карта са обособени, насочени към родителите на деца и ученици, обучаващи се в основна степен на образование, прогимназиален етап (V–VII/VIII клас) и за изразяване на мнение за ефекта от социално-икономическите политики за адаптиране на децата в образователната среда.

В четвърта секция на анкетна карта са обособени въпросите, насочени към родителите на деца и ученици, обучаващи се в гимназиален етап на образование (VIII–X/ XII клас) и за изразяване на мнение за ефекта от социално-икономическите политики за адаптиране на децата в образователната среда.

Въпросите в анкетната карта са формулирани с разбираем за родителите изказ и назоваване на социално-икономически мерки и политики, които се реализират за успешна адаптация на учениците към образователната среда.

Стремежът е правилно, с познатия в обществото начин на реализиране на тези политики, те да бъдат посочени/назовани и разпознати от анкетираните лица, за да се получи по-достоверна информация от кои и колко от тези национални социално-

икономически политики, реално са се възползвали респондентите и техните деца–ученици.

В анкетното проучване се цели да се установи дали закупуването на учебниците за училищното обучение на детето им в този и всеки следващ клас е натоварило семейния бюджет. Дали са закупени всички или само някои от учебните компоненти и по всички или само по някои от учебните предмети. Доколко учениците са се възползвали от предоставяните за ползване електронни учебници със свободен достъп или срещу заплащане и дали самият ученик е отказал да бъдат закупувани учебници. Всичко това ще разкрие информация за факторите за успешна адаптация или за предпоставките за проблеми при адаптирането, както и за качеството на училищната подготовка и респективно резултатите от обучението, които ученикът демонстрира при провеждане на текущо и външно оценяване – НВО след VII клас.

3.2. Анализ на резултатите от анкетното проучване с родители на ученици в начален етап на основна образователна степен (I–IV клас) за социално-икономическите политики и специфики в адаптирането на децата им в образователната среда.

Социално-икономическата политика за въвеждане на задължително посещение на детска градина в подготвителна четвърта група, предпоставя и получените при анкетното проучване резултати, че 100% от учениците в начален етап на основна образователна степен са посещавали детска градина преди да постъпят за училищно обучение в първи клас.

Понякога по волята на родителите, но вероятно и заради недостига на места в държавните детски градини, според

получените от проучването резултати, може да се направи изводът, че всяко пето дете е посещавало частна детска градина. Очаквано нито едно от децата от село не са посещавали частна детска градина, поради отсъствието на такъв тип учебни заведения в малките населени места.

Прави впечатление и че 75% от родителите изпитват притеснения относно вписването в техния работен график с ежедневна натовареност с графика за водене и взимане на ученика до и от училище.

В този аспект следва да се подчертае полезността на социално-икономическата политика за осигуряване във всички училища в страната на възможност за осъществяване на целодневна организация на деня, при което децата да бъдат ангажирани в образователно взаимодействие и се подпомагат в процеса на самоподготовка и усвояване на нови знания, като това осигурява и спокойствие за техните родители. Това позволява и своевременно да се преодоляват образователните дефицити, да се провежда диференцирана и индивидуализирана работа с детето, а при децата от уязвимите групи – да се прекъснат факторите, водещи до ранно отпадане от училищно образование.

Наистина преходът между етапите на образование и образователните институции е стресов както за учениците, така и за техните родители. Необходимо е да се предприемат конкретни мерки за информиране на родителите и учениците чрез провеждане на съвместни мероприятия – родителски срещи, ден на отворени врати, с учителите от двата етапа на образование, от двете образователни институции.

В *заключение* на анализа на данните в този параграф, може да се направи *изводът*, че социално-икономическите политики, които финансово стимулират дейности, свързани с

подобряване на образователната среда в училището като институция, имат силен социален ефект и положително въздействие.

Както и по-рано в изложението беше подчертано целодневното обучение и предоставянето на възможности за разнообразни дейности по интереси и за подпомагане на всички ученици – както със СОП, така и на тези с изяви способности, оказва силно влияние по посока по-лесна адаптация на децата в образователната среда и засилване на интереса към училищното образование и при неподкрепени от социалното си обкръжение деца.

От данните, получени от анкетното проучване, се потвърди, че преходът към следващ етап на образование на детето е особено много стресиращ както за родителите, така и за първокласниците, които срещат известни затруднения при адаптирането към новата училищна среда, ученически колектив, към новия учител и повишените изисквания за концентрация на вниманието, за изпълняване на инструкции и указания (къде и как да се пише – в тесен ред, в дясното квадратче и т.н.).

В анкетното проучване с родители на ученици, обучаващи се в I–IV клас, не е зададен въпросът дали закупуването на учебниците натоварва семейния бюджет, защото държавата предоставя безплатни учебници по всички учебни предмети за всеки ученик, обучаващ се в начален етап на основно образование.

Много успешна е националната социално-икономическа политика на държавата по посока образователна интеграция и качество на образованието, което рефлектира и върху адаптацията на учениците в образователната среда, чрез която се предоставят за безвъзмездно ползване – безплатни за учениците и родителите, на пълния набор от компоненти от учебните комплекти с учебници

по всички учебни предмети за I–IV клас (учебници и учебни тетрадки, албуми).

Като тези за обучение в първи клас са за еднократна употреба, в тях може да се пише и остават за лично ползване от детето. Докато учебните комплекти за обучение във II – IV клас са със срок на употреба 3 години и в края на учебната година се връщат в училището, като в тези три години МОН финансира със средства само закупуването на допълнителни екземпляри при повишок брой ученици във випуска или за загубени и унищожени в процеса на употреба бройки учебници.

Учебното съдържание, отпечатано в учебниците, съответства напълно на заложеното в учебните програми и в тази плоскост, възможността всяко дете да разполага със собствен екземпляр от учебника, гарантира качеството на обучението и възможността да се овладеят пълния набор от научни знания, практически умения и компетентности от всеки ученик.

Съществени специфики се наблюдават в адаптирането на учениците при прехода от начален курс към прогимназиален етап на образование в пети клас. За това свидетелстват резултатите от анкетното проучване с родители на ученици, обучаващи се в V – VII/VIII клас, които се представят в следващия параграф на изложението.

3.3. Анализ на резултатите от анкетното проучване с родители на ученици в прогимназиален етап на основна образователна степен (V –VII/VIII клас) за социално-икономическите политики и специфики в адаптирането на децата им в образователната среда.

В третата секция в анкетната карта се съдържат въпроси насочени към родителите на ученици в прогимназиален етап (V–VII/VIII клас).

След обработката на първичните данни, в обобщен вид ранжирането в низходящ ред на най-често наблюдаваните проблеми в адаптацията към образователната среда на учениците при прехода от начален курс към прогимназиалния етап в началото на 5. клас е следното:

I. Стрес от многото нови преподаватели – 83% (166 бр.);

II. Характерните за пубертета резки промени в настроенията – 76% (152 бр.);

III. Стрес от по-високите изисквания на повечето от преподавателите – 64% (138 бр.);

IV. Смяната на средата и изграждане на нови приятелства – 58% (116 бр.).

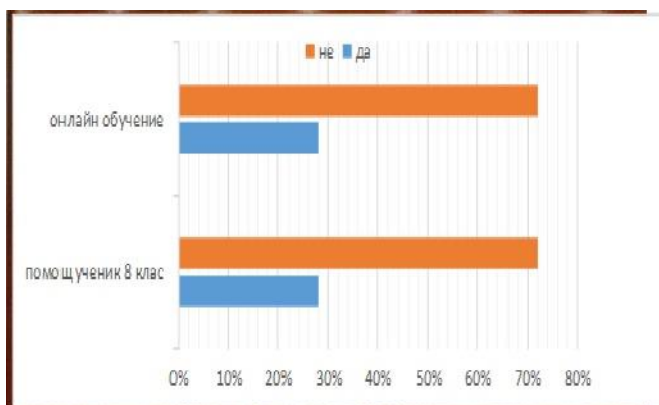
Тези резултати свидетелстват за наличие на проблем и необходимост от по-добре фокусирани социално-икономически политики, насочени към психологическата и емоционална сфера на подрастващите, за да се постигне по-безпроблемно адаптиране на учениците при прехода към следващия етап на образование.

Въз основа на това изразено от родителите мнение, може да се направи *извод*, че *добре действаща мярка* е въведеното от МОН изискване за приоритетно приемане в училищата на децата, чиито постоянен адрес на местоживеење е в близост до училището.

Успешна е и образователната политика за училища с пълен цикъл на придобиване на средно образование – от I до X–XII клас, защото това води по-малко стрес за учениците и повече предвидимост, както спрямо изискванията и очакванията, така и във връзка с придвижването до училището и условията на образователната среда.

Училищата с по-голям брой паралелки и от различни етапи на образование се оказват по-привлекателни и по отношение на привлечените средства чрез прилагането на делегираните бюджети и създаването чрез това повече възможности за облагородяване и обогатяване на учебната база и ресурси, създаване на повече форми за занимания по интереси.

Диаграма 2. Процент на възползвалите се от наличните социално-икономически политики за подпомагане на семейства с деца до 14-годишна възраст (родители на ученик в V–VII/VIII клас).

Източник: собствено изследване, 2022

Липсата на учебник възпрепятства пълноценното участие на ученика в образователния процес и при самоподготовка, рефлектира и по посока понижаване на академичните резултати при текущо и външно оценяване на знанията, а в края на VII клас се провежда НВО, резултатите от което се използват за прием в профилирани училища в VIII клас – професионални, езикови, с обучение по определен профилиращ предмет.

Въз основа на тези данни, може да се отпрати *препоръка* към залагане в националната политика и на *социално-икономическата мярка за осигуряване на безплатни и за безвъзмездно ползване от учениците на учебници за целия курс на обучение от първи до последния клас във всички видове училища*, а не само за тези в начален етап на основна образователна степен. (Предвидено е да се реализира едва от учебната 2024/2025г.).

Вложените в тази програма финансови средства ще бъдат многократно по-качествено и ефективно използвани, защото ще доведат до преодоляване на сегрегацията в образователния процес на базата на наличен материален статус на семейството на обучаемите.

Недостатъчни са заделените средства за ежегодно закупуване на учебни комплекти само за ограничен брой деца от уязвими социални групи.

Важно е да се формират взаимоотношения на доверие и уважение между учител-ученик, между учениците, като и в релацията учител-родител, които следва да решават възникнали проблеми или затруднения на детето-ученик.

Преходът към следващите етапи на образование отново е стресов период за ученика и родителите му, защото учениците вече навлизат в пубертета и се наблюдава бунт срещу авторитетите и налаганите от тях правила и съвети.

Преминаването в следващ етап на образование често е свързано и с промяна на училището, в което се обучават учениците. Въпреки това подкрепата от страна на родителите е решаващ и важен фактор за безпроблемното осъществяване на прехода между различните образователни етапи за учениците, за успешната възпитателна работа в образователната институция, както и за създаване на подходяща среда за формиране и развитие на личностни качества и социална компетентност на учениците.

Отново може да се направи *изводът*, че е добре да се насочат социално-икономически политики към дейности за консултиране на деца и родители, както и за повишаване на квалификацията на педагогическите специалисти за откриване и разпознаване на деца с проблеми в училищната адаптация, със затруднения при овладяване на учебния материал, с риск от отпадане от образователната система, но и за откриване и насърчаване на ученици с изявиени способности. Необходимо е да се заложат повече мерки, свързани с психологическа подкрепа и консултиране на учениците в образователните институции.

Може да се направи *изводът*, че *на равнище държавна политика са налични социално-икономически мерки, подпомагащи адаптирането на децата към образователната среда и тези мерки имат своето реално практическо приложение в педагогическата практика в училищата в България*, но не достигат до всички и не се използват от повече от 50% от учениците и техните родители.

Установени са определени прояви на проблем в училищната адаптация при прехода между начален и прогимназиален етап на образование. Недостатъчни и неизползвани са и финансовите стимули, целящи да подпомогнат семействата при отглеждане на дете, при записван ученик в 8-ми

клас, при продължително обучение от разстояние „онлайн обучение“.

3.4. Анализ на резултатите от анкетното проучване с родители на ученици в гимназиален етап на средна образователна степен (VIII-X/XII клас) за социално-икономическите политики и специфики в адаптирането на децата им в образователната среда.

В четвъртата секция въпросите в анкетната карта са насочени към родителите на ученици в гимназиален етап (VIII–X, XII клас). Това се налага поради факта, че към учениците и обучението в тази образователна степен има по-малко насочени социално-икономически политики, свързани с училищната адаптация, а и самите ученици вече по-самостоятелно извършват своя избор и родителите не оказват толкова силно влияние върху поведението и изборите им.

За разлика от прехода от начален към прогимназиален курс (след IV към V клас), преходът от основно към средно образование (VII/VIII към X–XII клас) е свързан с по-ниски нива на забелязани от родителите проблеми в адаптацията на детето им в новата образователна среда.

По-често наблюдаваните от родителите затруднения и притеснения на учениците в началото на 8-ми клас са свързани с:

I. Характерните за пубертета резки промени в настроенятия – 49% (98 бр.);

II. Стрес от многото нови преподаватели – 26% (52 бр.);

III. Промяната на училището, пътуване, нова среда – 19% (38 бр.);

IV. Разочарование, защото не е прието в желаното от него училище – 13% (26 бр.).

При отговор на този въпрос (№ 21) анкетираните могат да посочват повече от един отговор, затова и общият сбор от посочените проценти надхвърля 100%.

Получените от анкетното проучване резултати потвърждават *необходимостта от целенасочени социално-икономически мерки, свързани с психологическата подготовка и адаптация на обучаемите в последния клас на прогимназиален курс и в първата адаптационна година на обучение в гимназиален етап.*

С въвеждането на дуалното обучение се засили и интересът на учениците към образователни институции, в които се придобива и професионална квалификация, което ще позволи да се осигурява прехраната след успешно завършване на средно образование.

В гимназиален етап учениците вече са по-целенасочени към оползотворяване на свободното време чрез подготовка за кандидатстване в университет или работят, за да подпомагат семейния бюджет, затова и е по-нисък процентът на използващите училищната инфраструктура в свободното си време.

Тези данни дават основание да се направи изводът, че *са необходими специфични социално-икономически политики, насочени предимно към учениците в гимназиален курс.* Знанията, усвоявани в училищното образование, формират гражданската и личностната компетентност на индивида и липсата на учебници, незаинтересоваността на подрастващите, всъщност представляват значим социален проблем на гражданското общество в страната ни в следващите поне 30-40 години.

Наблюдава се силно диференциране – на мотивирани и социално подкрепени ученици, които постигат високи академични резултати, продължават обучението си в страната или в чужбина.

Но притеснителен е значителният процент на учениците, които завършват средно образование с доста нисък коефициент на академични знания и умения, които лесно могат да бъдат манипулирани, защото са ориентирани предимно към материални придобивки и осигуряване на жизнен стандарт. Притеснителен е и броят на учениците, които не успяват успешно да положат държавните зрелостни изпити на първата сесия, заради липсващи знания или наличие на слаба оценка по някой учебен предмет.

Въз основа на анализа на данните, получени чрез провеждане на анкетно проучване с родители на ученици, обучаващи се от първи до дванадесети клас, и като обобщение на изложеното в трета глава на дисертационния труд, може да се направят следните **изводи**.

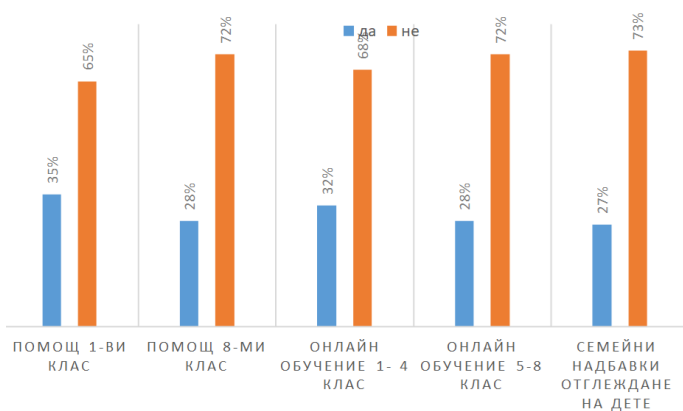
➤ По отношение на адаптирането в образователната среда в ново училище или в клас със съученици, които детето познава отпреди, положително влияние оказва за 40% (80 бр.) от учениците, обучаващи се в I – IV клас, за 42% (84 бр.) за учениците в прогимназиален етап (V–VII/VIII клас), както и за 15% (30 бр.) за учениците в гимназиален етап (VIII–X/XII клас).

➤ Социално-икономическата политика „семейна помощ за отглеждане на дете“ не е достатъчно работещ и достъпен до мнозинството от родителите механизъм, защото наложените ограничения с изискванията за месечен доход на член на семейството до 500 лв., реално лишават висок процент от работещите и осигурени родители от достъп и право на тази помощ.

➤ Трябва да се отбележи, като успех въвеждането на социална помощ за подпомагане на ученици, записани в 1-и, и в 8-и клас (а от 2023/2024г. и за тези от втори, трети и четвърти клас), от която са се възползвали невисок процент от родителите, поради незнание или нежелание да изискват (да подадат заявление) от държавата.

Същата тенденция се наблюдава и с отпусканата семейна помощ за родители при преминаване на училищното обучение от разстояние с използване на електронна среда (виж диаграма 38).

Диаграма 3. Процент на анкетираните родители, които са се възползвали от семейни помощи – за ученик, записан в 1-ви или в 8-ми клас; за онлайн обучение, семейни надбавки за отглеждане на дете.

Източник: Собствено изследване, 2022

Резултатите от теоретичния анализ на литературните източници и нормативни актове, както и тези от проведеното емпирично проучване бе потвърждават изследователската **хипотеза, че** финансираните от държавата социално-икономически политики в сферата на образованието **оказват положителен социално-икономически ефект** за обществото (местен бизнес, родители, ученици) и съдействат за по-успешната адаптация на децата и учениците в образователната среда.

Най-общо анализираните в дисертационното изследване ключови фактори за развитие на образованието и успешната адаптация на учениците в образователната среда, са поставени и като индикативни цели, които следва да се постигнат към 2030 година в българската образователна среда, а именно: драстично увеличаване на обхвата и задържането на подлежащите на обучение индивиди в училищна възраст.

В подкрепа на това се представени числовите данни, заложи в Стратегическата рамка за развитие на образованието (2021 – 2030г).

Тъй като някои от индикаторите не са пряко свързани с разработваната в дисертационното изследване тема, то те не са цитирани и включени в следващата таблица, затова номерацията в първата колона не е хронологически последователна, но се запазва номерацията на мерките, каквато е тя в оригиналния документ.

Таблица 24. Индикативни цели, заложи за постигане към 2030г. при прилагане на мерките, заложи в Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021–2030г.).

№	Наименование	източник:	Текуща стойност	Целева стойност	Средна стойност в ЕС
1.	Дял на обхванатите деца на възраст 4г. в предучилищното образование спрямо общия брой на децата на 4 годишна възраст	Евростат	76,6% към 2018 г.	91%	88,6% към 2018 г.
2.	Дял на обхванатите деца на възраст 7 г. в училищното образование спрямо общия брой на децата на 7 годишна възраст	Евростат	90,5% към 2018 г.	98,0**	95,4% към 2018 г.
3.	Нетен коефициент на децата от 3 г. до постъпването им в първи клас, включени в организирани групи за ранно детско развитие	Евростат	82,4% към 2018 г	86,3%	95,4% към 2018 г.
4.	Брутен коефициент на записване основно образование (% от населението в начална училищна възраст)	ООН, индекс на човешкото развитие	89% към 2018 г	100%	Н/П
5.	Процент на отпадане от началното училище (% от кохортата на началното училище)	ООН, индекс на човешкото развитие	6% към 2018 г.	0%	Н/П
6.	Дял на преждевременно напусналите образование и обучение	Евростат	12,7% към 2018 г.	7%	10,6% към 2018 г.
8.	Дял на преждевременно напусналите образование и	Евростат	Към 2019 г. Мъже - 14,5	Мъже - 7% Жени - 7%	Мъже - 11,9%

	обучение по пол		Жени - 13,3		Жени - 8,6%
9.	Дял на децата на възраст 4-6 години, необхванати в предучилищното образование	Евростат	17,6% към 2018 г.	5,0%	4,7% към 2018 г.
10.	Среден брой години, прекарани в образование	ООН, индекс на човешкото развитие	11,8 години към 2019 г.	14 години	неприложимо
21.	Население, притежаващо основни цифрови умения	DESI	29% към 2019 г.	37%	57% към 2019 г.
23.	Дял на прогимназиалните учители, които се чувстват (много) добре подготвени за работа с талантили ученици и ученици със СОП	OECD, TALIS	71,8% към 2018 г.	80%	неприложимо

Източник: CPPOOYPB, 2021: 44-46; <https://mon.bg/bg/143>

В настоящия дисертационен труд на тема „Социално-икономически политики за адаптиране на децата в образователната среда“ е представено съдържанието на законовите разпоредби, редица мерки и дейности, свързани с училищното образование и адаптиране на учениците в образователната среда, проучено е мнението на техните родители.

Въз основа на това са направени изводи и препоръки и са посочени насоки за бъдещо надграждане на наличните и създаване на нови социално-икономически политики за адаптиране на децата в образователната среда.

От изложеното по-горе е видно, че продължава националната политика за увеличаване на дела на обхванатите в

детските градини, а по-късно и завършващи средно образование лица, които в следващите десетилетия ще се реализират на пазара на труда.

Актуалността и значимостта на разгледаните в дисертационния труд въпроси предопределят възможните насоки за допълнителни бъдещи изследвания в настоящата предметна област. Те могат да се очертаят в следните направления:

1. Продължаване и задълбочаване на сравнителните проучвания за оптимизиране на обема на общите разходи в отрасъл образование и на тази основа да се обоснове алгоритъм за инициране на институционални промени в посока стимулиране на социално-икономическите политики у бизнеса, с цел финансиране в образователната система.

2. Продължаване на работата по разработване на система от критерии и подходи включващи мнението на родители на ученици в училищна възраст (7-16-годишни) за постигнатия реален и усетен от родителите ефект от прилагането на анализирания мерки за постигане на адаптация на учениците в образователната среда.

3. Проучване и разработване на въвеждането в официални национални нормативни документи (ЗПУО, ЗЗД, НПО и др.), както и съдържанието на Националните програми за развитие на образованието (2015г.–2023г.), на фундаментални промени свързани с адаптиране на учениците към училищната среда в обсега на социално-икономическите параметри и критерии.

4. Осъществяване на непрекъснат анализ и оценка на устойчивото развитие на методите и подходите на национално, регионално и локално ниво, които са свързани с адаптация на обучаеми в различна възраст и етап на средното образование.

Използване на резултатите от този анализ за оценка на институционалната структура и институционалната промяна и за усъвършенстване на институционалната структура в сектор образование, с оглед постигане на главната цел: подобряване на взаимовръзката между влаганите от държавата финансови

средства и постигания социален ефект за подобряване на училищната среда и за по-успешното адаптиране на учениците в нея.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение от цялостното изложение в настоящия дисертационен труд на тема „Социално-икономически политики за адаптиране на децата в образователната среда“ могат да се обобщят в следните констатации.

I. На национално равнище и в законови постановки основните изводи, свързани с проблема за социално-икономическите политики за адаптиране на децата в образователната среда се изразяват в следното.

1.1. В синтезиран вид са представени данни за броя на учениците, за броя и вида на училищата в България, за финансирането на образователните институции, за броя на лицата в училищна възраст потърпевши, броя на извършителите на противоправни действия и колко от тях се водят на отчет в детска педагогическа стая към МВР.

1.2. Дисертационния труд представя в аналитично синтезиран вид съдържанието и финансовото изражение на проекти и Национални програми в сферата на училищното образование за подобряване на инфраструктурата и образователното взаимодействие.

1.3. Анализа на национално представителните данни от официални институции в България, които са налични в „Ситуационен анализ на управлението на публичните финанси с фокус върху децата в България. Доклад. УНИЦЕФ България“, публикуван през 2021г. (САУПФФДБ 2021), е неизменна част от успешното стратегическо управление на системата на образованието, като са представени открояващите се някои

тенденции в аспекта на използвани публични финанси, свързани с подпомагане на семействата и децата (виж табл. 22).

II. На равнище реална педагогическа практика и рефлектиране на социално-икономическите политики за адаптиране на децата в образователната среда.

2.1. Представени са данните от проведеното анкетно проучване с 600 родители на ученици, обучаващи се от първи до последния клас за придобиване на средно образование, позволяват да се открият определени изводи и препоръки. Установено е, че поради ограничения обхват на участвалите в анкетното проучване родители, не може да се добие представа за обективния брой на възползвалите от социално-икономическите мерки, свързани с подпомагане на семействата.

2.2. По отношение адаптирането в образователна среда на деца и ученици със специални образователни потребности, се оказва, че 19 хил. са интегрирани в масово общообразователно училище, а ежегодно родителите на над 26 хиляди са децата/лицата в училищна възраст с трайни увреждания получават месечна финансова помощ от държавата, с която да им се осигурява рехабилитация, социална интеграция и адаптиране към образователната среда.

В заключение на дисертационното изследване и въз основа на анализиранията и представена в текста до момента информация, могат да се направят следните **изводи** относно мерките и социално-икономическите политики, насочени към създаване на подходящи условия за адаптация на децата/учениците в образователната среда.

➤ В редица нормативни документи (Закони, Наредби, Правилници) са заложили и разписани конкретни социално-икономически механизми, чрез които да се осигури качеството на училищното образование, гарантирането на достъпа до него и

мерките за създаване на благоприятна среда за интелектуално, духовно и личностно развитие на всеки от обучаваните.

➤ Адаптирането на учениците към образователната среда с отчитане на спецификата на всеки обучаем е заложена в чл. 106 на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО 2015), като е дадена възможност за различни форми на обучение – дневна, вечерна, заочна, индивидуална (по здравословни причини и за даровити деца), самостоятелна.

➤ За адаптирането на учениците към образователната среда е потърсена подкрепа от всички фактори – официални институции в страната (Министерства, Агенции), местните власти и организации, от училищното ръководство и всички педагогически специалисти и учители, от родителите и медиатори в затворени и уязвими социални групи.

➤ В сферата на успешната училищна адаптация на учениците целенасочено се инвестират значителни потоци от финансови ресурси, част от които са свързани с подобряване на инфраструктурата на училището като институция – саниране, изграждане и оборудване на кабинети, изграждане на спортни площадки, както и средства за гарантиране на сигурността в училище (видеонаблюдение, ограничаване на достъпа на външни лица, затваряне на пропуски в огражденията).

➤ Широк диапазон от разнообразни дейности и мерки се финансира целево от МОН и по проекти, изпълнявани по Оперативни програми, както и по Национални програми (2007 – 2023г. – виж параграф 1.3.), чрез които се инвестира в подобряването на инфраструктурата и материално-техническото обезпечаване на училищата като реда за обучение.

➤ Значителен финансов ресурс се инвестира и в изпълнение на дейности за осигуряване и гарантиране на достъпа до качествено, задължително и безплатно образование за всеки подлежащ на възраст от 4- до 16-годишна възраст.

➤ Създадени са Механизми за противодействие на агресията и справяне с причините за отпадане на част от учениците от образователната среда.

➤ В изпълнение на заложеното в Наредбата за приобщаващото образование (2017), в масовата образователна практика в страната се реализират конкретни социално-икономически мерки за интегриране на учениците със специални образователни потребности, както и за развиване на способностите на децата с изяви интереси.

➤ При прехода към всеки следващ етап на образование съществуват множество предизвикателства и причини за притеснения при адаптирането на ученика към новата образователна среда. Част от тези фактори са свързани с възрастовите особености на децата/учениците, друга част са обвързани с външната оценка на значимите възрастни (родители, съученици, учители), значителен компонент са и личните очаквания и притеснения на конкретния ученик (страх от новото, притеснение дали ще се впише в новата среда и училище и др.).

➤ В значителна степен успешната адаптация към новата образователна среда се подпомага от: добрия емоционален психоклимат в училището (без форми на агресия и сриване на самочувствието на детето), микросредата на новия клас (деца със сходни интереси и възпитание), позитивното отношение на учителите (партньорски, подкрепа, градивна критика) и най-значима се оказва емоционалната зрялост и позитивна самооценка на самия ученик, уменията му да се справя в разнообразни ситуации и да се вгражда в нов колектив.

➤ Изложението в настоящия дисертационен труд на тема „Социално-икономически политики за адаптиране на децата в образователната среда“ представя факти и финансовото изражение на много и различни национално представителни данни, което би могло да се използва като отправна точка за последващи анализи и коментари по отношение на обхвата, ефективността, постигнатия в практиката ефект и да се набележат следващи стъпки за мерки, дейности и политики, насочени към усъвършенстване на социално-икономически политики за адаптиране на децата в образователната среда.

ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

- 1) Дисертационното изследване е *първото и единствено*, което многоаспектно разглежда и представя ефектите от стартиралата през 2015 г. с приемането на актуалния Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО 2015) реформа в средното образование в Р. България по отношение на:
 - a. а) нормативна регламентация (ЗПУО 2015, Наредби, Механизъм и др.),
 - b. б) инвестиран финансов ресурс в реализираните в периода 2015–2023г. Национални програми в сферата на училищното образование,
 - c. в) постигнатите резултати, както и обективното състояние и оценяване от потребителите (родители, граждани) на прилаганите като държавна политика социално-икономически мерки, свързани с подпомагане на адаптирането на учениците в образователната среда.
- 2) В изложението на дисертационния труд в различен ракурс и с открояване на причинно-следствена обосновааност са представени национално представителни статистически данни (от НСИ) за: броя на училищата (1942 бр.) и общият брой на учениците в страната – около 762 хиляди (за 2023/2024 – 545 хил. ученици и 217 хил. в детска градина⁵⁵), към които са насочени социално-икономическите мерки за подобряване на адаптацията в

⁵⁵ Национален статистически институт – за учебната 2023/2024г – брой обхванати в образователната система от детска градина и средно образование - <https://nsi.bg/bg/content/3374/%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B8-%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7-%D1%86%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D1%8F-%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%82>

образователна среда; за броя (над 16 хил.) на учениците със специални образователни потребности, които са интегрирани в масовото общообразователно училище; за обхвата и постигнатите (до момента) резултати от ежегодното финансиране от Министерски съвет и Министерство на образованието и науката (МОН), обезпечени финансово от Министерство на финансите, в периода 2015–2023г. Национални програми за развитие на образованието.

- 3) Това позволява систематизираните данни да бъдат подлагани на анализ и интерпретация от различна гледна точка и от следващи изследователи – *в сферата на финансовата обоснованост на разходите за подобряване на образование* и за увеличаване на обхвата и задържане в училище на ученици в риск, както и за координиране на социално-икономически мерки в сферата на училищния мениджмънт и неправителствени организации, ангажирани с училищното образование и преодоляване на сегрегацията в маргиналните социални общности – етнически, мигрантски, езикови и т.н.
- 4) Доказан е положителният ефект от прилаганите социално-икономически мерки за адаптиране на децата и учениците в училищната среда – чрез подобряването на материално-техническите средства в училищата и повишаване на сигурността на средата; доказателство да това е ефектът по включване, задържане и връщане в образователната система на над 50 хил. ученици, въз основа на дейностите по „Междуинституционалният механизъм за обхващане и задържане в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст“.
- 5) Практико-приложен принос на дисертационния труд са представените обобщени данни и техният задълбочен анализ от проведеното емпирично анкетно проучване с 600 респонденти (родители на деца в училищна възраст) за

реално усетеният от родителите и обществото ефект от прилаганите социално-икономически политики за адаптиране на деца и ученици в образователната система.

- a. Въз основа на тези данни и задълбоченият им анализ, докторантът посочва проблемните пунктове, в които насочените социално-икономически политики все още не постигат очакваните резултати в училищната адаптация на учениците, обучаващи се в начален, прогимназиален и гимназиален етап.
- b. Маркира пунктове за предстоящи промени и създаване на нови механизми и държавни политики по отношение на по-лесната и добра адаптация на учениците при прехода между отделните етапи в образователната система.

DRAGOMIRA STOYANOVA BANKOVA

**SOCIAL AND ECONOMIC POLICIES FOR ADAPTING
CHILDREN TO THE EDUCATIONAL
ENVIRONMENT.**

ABSTRACT

BLAGOEVGRAD

2024

Number of pages: 318

Literary sources: 158

Figures: 11

Tables: 24

Publications: 6

**SOUTHWEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI"
FACULTY OF ECONOMICS**

DRAGOMIRA STOYANOVA BANKOVA

**SOCIAL AND ECONOMIC POLICIES FOR ADAPTING CHILDREN TO THE
EDUCATIONAL ENVIRONMENT.**

DISSERTATION

for the acquisition of an educational and scientific degree "Doctor"

Field of higher education: 3. "Social, Legal, and Economic Sciences"

Professional field: 3.8. "Economics"

Doctoral program: "Organization and Management outside the Sphere of Material
Production (Socio-Cultural Sphere)"

Scientific supervisor:

Prof. Dr. Rayna Dimitrova

Blagoevgrad

2024

I. Section

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE CONTENT OF THE DISSERTATION

Motives for undertaking the research.

It is hardly possible to raise doubts in academic circles, and not only there, about the challenges posed by the modern educational system.

Lifelong learning and education are key forms for enhancing citizens' competencies and professional skills and for their successful realization in the labor market.

The possibility of obtaining a higher-paying position, reducing the proportion of unemployed individuals, and decreasing the number of people needing social assistance from the state budget actually reflects the capabilities of the educational system to meet the needs and individual specificities of everyone subject to training and education.

Education and adapting children/students to the school environment represent a mutually connected socio-economic process involving parents, educational institutions, and the state as a legal entity enforcing regulations within the educational system.

In this sense, adapting children to the educational environment is a specific activity and represents a set of targeted actions that require financial resources for their implementation.

With the unification of information registers of various state institutions¹ in September 2017, it became apparent that 206,378 children aged between 5 and 18 were not covered by the school system².

This number does not include 99,000 children who have gone abroad with their families and this is registered by the Border Police system (Marinova, 2018; Georgieva, 2018).

The relevance and significance of the topic of the dissertation is determined by the possibility of the successful adaptation of children/students to the education system and how this is supported by national socio-economic policies in the period 2015–2023.

The significance of the topic developed in the dissertation on the applied socio-economic policies for the adaptation of children in the educational environment is assumed by alarming data in the official statistics of the Republic of Bulgaria on the number of persons subject to school education, but actually remaining outside it.

The adaptation of children and students to the educational environment implies different and diverse approaches, due to the individual specificities of the learners – children with outstanding

¹ This becomes clear when comparing data between the information systems for those born in Bulgaria in the period 1997-2012 and the system of "GRAO - Civil Registration and Administrative Services", as well as with the ADMIN register of the Ministry of Education and Science for those studying in Bulgarian schools and kindergartens.

² <https://egov.bg/wps/portal/egov/vashata+evropa/obrazovanie-ili-stazh-v-druga-darzhava-chlenka/obrazovatelna+sistema>

abilities, those with SEN, bilingual children – refugees, migrants, from ethnic communities, poorly proficient in the official Bulgarian language for our country, etc.

The problem of guaranteeing the compulsory education³ of children up to the age of 16, as stipulated by the Constitution (Article 53) and in the Preschool and School Education Act (PSEA), is deepening.

According to the data published annually by the Ministry of Education and Science (MES), 21,146 students dropped out of the educational system in the 2015/2016 academic year (Marinova, 2018).

In 2016/2017, 16,100 new students left general education schools, of which 14,100 – in primary education. The largest share is those who left abroad – 7,600 students, or 47.3%, followed by the share of those who left for family reasons – 36.5% (5,146 students) and those who left due to unwillingness to study – 9.5% (1,340 students).

According to official data, as of 2018, every seventh student between the ages of 15 and 18 has dropped out of school. Bulgaria ranks third⁴ in the EU in terms of the number of young people who do not work, do not study, or are not in training. Their number is 170 thousand and 64% of these children live in small towns⁵ or villages (Marinova, 2018; Georgieva 2018).

Low educational levels⁶, neglecting education as a value and necessity, will be multiplied in families and among the children of those who once dropped out of the educational system. This is an alarming trend because, against the backdrop of depopulation in smaller towns, the remaining population there will primarily consist of uneducated individuals without professional qualifications, which will hinder their inclusion in the labor market and business development in these regions. The socio-economic policies applied by the state in the field of school education have already yielded results, as evidenced by Prime Minister Academician Nikolai Denkov's⁷ official statement (supported by statements from the Minister of Education and Science Prof. Galin Tsokov) reporting that over the past six years (2017-2023), more than 50,000 children and students have been returned and retained in the educational system, with the dropout rate decreasing by 40%⁸. In this context, the positive effect⁹ of the Coordination Unit on the "Mechanism for joint work of institutions on enrolling, including, and preventing dropouts from the educational system of children and students in compulsory preschool and school age" (BTA, 2023)¹⁰ is noted. The dissertation topic uses the broader term "children," referring to the definition given in Article 2 of the "Child Protection Act," stating that "a child is any physical person under the age of 18" (CPA 2000, published in the State Gazette No. 48 of June 13, 2000, last amended in the State Gazette No. 66 of August 1, 2023). The term "students" is associated with age and stages of school education, as stipulated in the "Pre-School and School Education Act" (PSEEA, 2015). In this sense, both terms are used in the exposition,

³ <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>

⁴ <https://www.investor.bg/a/334-evropa/331677-balgariya-e-chetvarta-v-es-po-dyal-na-mladite-hora-koito-ne-uchat-i-ne-rabotyat>

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52012DC072752012DC07271> Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Transition to employment for young people /* COM/2012/0727 final */

⁶ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/12568.pdf>

⁷ <https://diuu.bg/emag/13139/4/>

⁸ https://amalipe.bg/mechanism_obhvat_2023/

⁹ https://www.eufunds.bg/sites/default/files/uploads/opseig/docs/2021-08/BG_ECEC_GE_June_22.pdf

¹⁰ <https://www.mlsp.government.bg/uploads/3/zhrdpsi/otcheti-i-planove/demographic-report-2018.pdf>

where children refer to those enrolled in pre-school education (aged 3-6), while students are associated with school education from first to twelfth grade (aged 7-18).

Preschool education takes place in an educational institution called "kindergarten," while school education encompasses grades I to XII in a school, divided into primary education (grades I-IV), lower secondary education (grades V-VII), and upper secondary education (grades VIII-X or VIII-XII) (PSEEA, 2015, Article 73). The analyses, studies, and various methodologies examined in the dissertation show that the sustainable development of the educational system faces numerous and increasingly complex economic, social, and institutional problems and is confronted with current and future challenges. The data analyzed in the dissertation cover the period from 2015 to 2023. When we talk about modern education today, we all envision a well-equipped classroom¹¹, new technologies, and opportunities for interactive teaching models, computers, tablets¹², and students working with them. Improving the material and technical environment (building stock, setting up and equipping classrooms, laboratories, and educational technical means - computers, screens, Chromebooks, etc.) requires significant financial resources¹³. All of this necessitates the development of a strategy for managing processes within the educational system¹⁴, which, although requiring a comprehensive approach focused on key measures whose application can have a decisive educational effect, most integrated programs and approaches in the Bulgarian educational system are borrowed from foreign experience¹⁵ and attempts are made to implement them at regional and national levels without conducting a thorough preliminary analysis¹⁶.

The interdisciplinary nature of the dissertation topic implies a broader scope of the data and information sources used, which are also related to the specifics of cognitive development in students - psychology. The dissertation presents an analysis of the content of normative documents¹⁷ regulating the field of education - "Pre-School and School Education Act" (PSEEA 2015), "Regulation on Inclusive Education" (RIE 2017), "Mechanism for Countering Bullying and Violence in Institutions in the Pre-School and School Education System" (MCBVIPSEES 2017)¹⁸, "Strategic Framework for the Development of Education, Training, and Learning in the Republic of Bulgaria" (2021-2030) (SFDETLRB 2021), "Strategy for Reducing the Proportion of Early School Leavers" (2013-2020) (SRPESL, 2013), and several other documents. In support of the research hypothesis on the discussed issues, the author of the dissertation relies on nationally representative statistical data (from the National Statistical Institute - www.nsi.bg) from official state institutions (www.mon.bg), as well as financial parameters for implementing socio-economic policies¹⁹ in the period 2015-2023 and National

¹¹ <https://www.online-learning.bg/interaktivi-metodi-na-obuchenie-uchilishta>

¹² <https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2021/01/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%94%D0%B6%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%B2.pdf>

¹³ Приложение на съвременните технологии в езиковото обучение, Дисертация, Георги Джумайов, проф. д-р Светла Коева

¹⁴ https://www.navet.government.bg/bg/media/strategicheska-ramka-obrobuuchene_110321-1.pdf

¹⁵ <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgorganizaciya-i-struktura-na-obrazovatelnata-sistema>

¹⁶ <https://diuu.bg/emag/8089/>

¹⁷ The text also contains precise quotes from the content of regulatory documents (Laws, Regulations, Mechanisms), as well as National Programs implemented by the Ministry of Education and Science, which could increase the coefficient of open similarity with the information sources available in the Internet space, but they are correctly cited in the text of the presentation and in the bibliographic reference at the end, which follow when reviewing the preparation by the software program, will be reported, the same follows admissions and should not be considered as % of "plagiarism".

¹⁸ https://ruo-sofia-grad.com/wp-content/uploads/2019/11/Mehzm_protivodejstvie_tormoz_281217.pdf

¹⁹ <https://sf.mon.bg/?go=page&pageId=578>

Programs for the Development of Education and the realization of priorities (<https://sf.mon.bg/?go=page&pageId=543>).

Objective of the Study

The objective of the dissertation research is to determine the benefits of socio-economic policies at the level of state funding and development concepts in the field of education, as well as how they reflect towards improving conditions for adapting children and students to the educational environment.

Main Tasks of the Dissertation Research

To achieve the goal of the present dissertation research, tasks have been formulated based on the identified objectives, which find expression in the following directions:

1. To conduct an analysis of literary sources and regulatory frameworks in the Republic of Bulgaria that are directly related to the topic of school adaptation of learners at different ages and stages of secondary education.
2. To identify and analyze socio-economic policies in the field of education that influence the improvement of compulsory school education and better adaptation of children and students in the educational environment.
3. To investigate and present current statistical data on the state of the secondary education system in the Republic of Bulgaria - the number of schools, the number of students, and the number of students with special educational needs integrated²⁰ into mainstream general education schools²¹.
4. To analyze the content of official national regulatory documents (PSEEA, CPA, RIE, etc.), as well as the content of National Programs for the Development of Education (2015-2023), which present national socio-economic policies in the field of secondary education.
5. To investigate the opinions of parents of students in compulsory school age (7-16 years old, according to Article 52 of the Constitution of the Republic of Bulgaria) regarding the actual and perceived effects of the implemented measures for achieving student adaptation in the educational environment.

²⁰ <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgreglamentirane-na-obrazovanieto-na-uchenici-ss>

²¹ <https://nasoki.bg/%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D1%82-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BE%D0%B1%D1%80/>

II Section

CONTENTS OF THE DISSERTATION

List of Abbreviations Used in the Dissertation Work	3
INTRODUCTION	7
FIRST CHAPTER: SOCIO-ECONOMIC POLICIES IN EDUCATION AND THEIR FINANCING.	18
1.1. Main Quantitative Characteristics of the State and Development of Education in the Republic of Bulgaria.	19
1.2. Financing of School Education.	53
1.3. Implementation of Socio-Economic Policies through Nationally Funded Programs for Educational Development by the Ministry of Education and Science.	65
SECOND CHAPTER: SPECIFICITY OF CHILDREN'S/STUDENTS' ADAPTATION TO CONTEMPORARY EDUCATIONAL ENVIRONMENT CONDITIONS	137
2.1. Specificity of Children's/Students' Adaptation to the Educational Environment.	137
2.2. Factors with the Most Significant Influence on First Graders' Adaptation to School Conditions and Educational Environment.	148
2.3. Students' Adaptation to the Educational Environment when Transitioning to the Next Stage of Education.	164
2.4. Inclusive Education and Adaptation to the Educational Environment of Children/Students with Special Educational Needs.	177
THIRD CHAPTER: EMPIRICAL RESEARCH ON SOCIO-ECONOMIC POLICIES AND SPECIFICITIES IN CHILDREN'S ADAPTATION TO THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.	188
3.1. Methodological Framework of the Empirical Research.	189
3.2. Analysis of Results from a Survey with Parents of Primary School Students (I-IV Grade) on Socio-Economic Policies and Specificities in Their Children's Adaptation to the Educational Environment	201
3.3. Analysis of Results from a Survey with Parents of Middle School Students (V-VII/VIII Grade) on Socio-Economic Policies and Specificities in Their Children's Adaptation to the Educational Environment.	213
3.4. Analysis of Results from a Survey with Parents of High School Students (VIII-X/XII Grade) on Socio-Economic Policies and Specificities in Their Children's Adaptation to the Educational Environment.	221
CONCLUSION.	239
CONTRIBUTIONS IN THE DISSERTATION WORK.	250

BIBLIOGRAPHY.....	252
SOURCES IN LATIN ALPHABET.....	262
NORMATIVE DOCUMENTS.....	266
ELECTRONIC RESOURCES.....	269
APPENDICES.....	274
Publications Related to the Dissertation Topic.....	280
Declaration of Originality and Authorship of the Dissertation Work.....	282

CHAPTER ONE

SOCIAL AND ECONOMIC POLICIES IN EDUCATION AND THEIR FINANCING

1.1. Main quantitative characteristics of the state and development of education in the Republic of Bulgaria.

Education expenditures always have a financial expression and represent a significant percentage of the expenditure side of the national budget. Investments in education help to purposefully implement the state policy towards forming knowledge, skills, and competencies for future citizens and the labor market workforce. According to official data from the National Statistical Institute (NSI), during the academic year 2019/2020, 217.9 thousand children were enrolled in kindergartens (which is 0.4% less compared to the previous year), who will continue their education in school in the following years (Kateliev, Tsankova, Georgiev, Nikolova, Stefanova 2021: 15). According to NSI data, during the academic year 2022/2023, 216.5 thousand children were enrolled in preschool education (kindergartens and preparatory groups in schools), which is an increase of 0.7% compared to 2021/2022 when the number was 214.8 thousand children (Education in Bulgaria, NSI 2022/2023). From the representative data of NSI from 2023, it can be observed that over the last six years (from 2015 to 2023), the number of children enrolled and attending kindergarten has decreased by over 16 thousand (see Table 1). Although there are objectively not enough places in kindergartens in large cities and densely populated neighborhoods with new construction, the actual number of children of preschool age may be higher than indicated in Table 1. The decreasing number of children covered by the preschool education system may also be due to their migration with their parents outside of Bulgaria. A successful social and economic policy for increasing the accessibility of education and retaining a higher number of children in educational institutions is the provision in the State Budget for 2022, starting from April 1, 2022, where the state covers the costs of tuition fees in nurseries and kindergartens for every child. Parents of children up to 16 years old can also benefit from tax reliefs on annual income taxation.

Table 1. Number of children attending/studying in public and private kindergartens by school year for the period 2015–2023.

School year	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2022/2023.
TOTAL children in kindergarten garden	232025	224380	220877	218767	217867	216481
in full-time	210707	206470	204794	203604	203931	205476
in weekly	907	x	x	x	x	
in recovery	439	x	x	x	x	
in special	594	530	507	543	449	
in half-days	19349	17356	15529	14593	13463	11,005
in seasonal	29	24	47	27	24	
Of the total number – in private kindergartens gardens	3333	3838	4007	4606	4982	

Source: Kateliev, Tsankova, Georgiev, Nikolova, Stefanova. (2021: 31, 26.04.2023

Involving children at an early age in educational interaction contributes to raising their level of pre-school preparation and facilitating their successful adaptation in a peer social group, as well

as enhancing their cognitive functioning – memory, thinking, emotional intelligence, etc. To reduce the proportion of individuals dropping out of the education system at school age, the current Pre-School and School Education Act (PSEEA), effective since 2015, stipulates that a student should not repeat a grade even if they do not meet the requirements set forth in the curriculum.

We find evidence of difficulties²⁴ in mastering the learning content and adapting to educational activities, with a higher number of boys experiencing these challenges compared to girls²⁵. Early dropout from school or the non-enrollment of children aged 7-11 condemns them to exclusion from the labor market and inability for future professional realization. In 2010, mandatory pre-school education for 5-year-olds was introduced²⁶, resulting in a net enrollment rate of 81.5% for the academic year 2011/2012, which is 6.6% higher compared to the previous year. To ensure a reduction in the proportion of early school leavers, it is necessary to update provisions in various laws and regulations, ensuring good cooperation between government agencies to provide better material, financial, and social protection for children at risk, as well as defining the roles and responsibilities of families²⁷ (SNOPCS 2013: 11). Socio-economic policies for adapting students to the school environment are funded through several operational programs.

In conclusion, based on the information presented in this paragraph, the following conclusions can be drawn:

- Over the past six years, the number of educational institutions in the country has decreased.
- There is a decline in the number of students enrolled in school education from first to twelfth grade, with efforts to include and return them to the school environment.
- Approximately 19 thousand students with special educational needs have been removed from special institutions and integrated into mainstream general education classes.
- There is a consistent percentage (between 2.4% and 3.7%) of students dropping out of school at different stages.
- A significant percentage of school-aged individuals are victims or perpetrators of antisocial behavior.
- At the state policy level, mechanisms exist for regulating socio-economic policies to encourage attendance at educational institutions for those subject to compulsory school education, as well as measures to sanction parents who hinder or fail to enroll their children in school.

The nationally representative data presented so far serve as a starting point for the dissertation research on socio-economic policies for adapting students to the educational environment.

²⁴ <https://prepodavame.bg/kak-da-izbegnem-nyakolko-chesto-sreshtani-zatrudnenia-pri-rabota-s-uchenitsi-sas-spetsialni-obrazovatelni-potrebnosti-sop/>

²⁵ <https://diuu.bg/emag/13580/>

²⁶ <https://nmd.bg/zadalzhitelna-preduchilisthna-za-vsichki-decza-navarshili-4-godini/>

²⁷ CCI 2014BG05M2OP001

1.2. Financing of School Education.

The financial support for school education and activities aimed at making the school an attractive and safe place for children and students are crucial for implementing measures and activities that support a child's adaptation to the educational environment.

In the Pre-School and School Education Act (PSEEA, 2015), Chapter 16 "Financing and Property" regulates the forms and methods of financing in the field of education.

Specifically, Article 280(1) stipulates that activities in the system of pre-school and school education are financed with funds from the state budget, municipal budgets, European funds and programs, and other sources.

Article 280(2) clarifies that activities subject to state policy are funded entirely or partially by the state budget.

Funds from the state budget are used for: "maintenance of upbringing and educational activities for children and students; supporting equal access and personal development support; development of kindergartens, schools, and centers for personal development support; implementation of national education development programs" (PSEEA 2015, Article 280).

For financing educational activities, there is a reliance on using funds from National Programs and European funds and programs, alongside those allocated from the republican budget, as a percentage of gross domestic product which should not be lower than the previous year (according to Article 281 of PSEEA 2015).

With amendments to the PSEEA in 2018, it was stipulated that funds from the state budget would also provide free daily transportation for children and students to the nearest "central" and/or "protected" school and kindergarten.

Of significant importance are the economic and managerial skills of the school principal because, according to Article 289 of PSEEA (2015), the principal of the educational institution has the function of being a secondary (or tertiary) budget manager, as well as making decisions regarding the number of staff, classes, and students in them.

Figure 1. Subordination in the allocation of funding in the field of secondary education under a delegated budget (Source: Parvanova 2015: will)

The main advantage of implementing a delegated budget is achieving financial autonomy for schools. Budgets are determined based on formulas for distributing funds, which are developed by the PRBC in collaboration with school principals²⁸.

Efficiency in work and resource utilization improves. A better student-to-teacher ratio is achieved, and the number of students per class increases²⁹.

Better organization and more efficient use of working hours are created, expenses are restructured, and released resources are directed towards costs that lead to improved quality³⁰.

Distribution of teaching hours and individual teachers' schedules is enhanced, creating opportunities for better incentives³¹.

Good resource management can create opportunities for restructuring expenses and directing them towards purchasing computer equipment, equipping classrooms, expanding library collections, etc., as well as improving working conditions at the school, including spaces for teachers, among others³².

The socio-economic policy for supporting families with "one-time assistance for students enrolled in first grade" is implemented under Article 10a of the Law on Family Benefits for Children (ZSPD, 2002).

Assistance is also provided for children placed in families of relatives and foster families under Article 26 of the Child Protection Act, as well as for guardians who raise the child (Child Protection Act, 2000).

In recent years, education has been prioritized, with investments made to improve both the physical environment and create a suitable emotional microclimate³³ to support and promote personal development for students (Bankova 2022).

²⁸http://unilib-dspace.nasledstvo.bg/dspviewerb/srv/viewer/bul/cb54a9ca-4991-4426-a62f-dd5b46d4986c?tk=y1SpykmRRCamL91bRtSYbAAAAABnH1ww.n6XdJe61ldzv0FNpcJWnqg&citation_url=/xmlui/handle/nls/3405

²⁹ See 58

³⁰ See 58

³¹ See 58

³² Abstract of dissertation work for awarding the educational and scientific degree "Doctor" in the prof. field 3.8 Economics (Economics and management of industries - education, science, innovations) Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Economics, Department of "Economics and management by industries" 2015; Electronic copy Sofia Sofia University "St. Kliment Ohridski" 2015

³³ Bankova (2022): Bankova, Dragomira Socio-economic policies in the field of primary education, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1094460>, Proceedings of the scientific conference "Knowledge, Science, Innovations, Technologies". 2022, issue 1, pp. 15-22, ISSN 2815-3472 (Print), ISSN 2815-3480 (CD).

1.3. Implementation of socio-economic policies through the National Education Development Programs funded by the Ministry of Education and Science.

To enhance students' school adaptation and improve the quality of education, as well as the physical environment in schools to make it an attractive and safe space, state educational policy has implemented various National Programs since 2007. These programs benefit³⁴ schools, municipalities, and different educational structures (Bankova, 2023).

Their status as National Programs implies nationwide coverage, including smaller settlements with fewer students, often from families with lower socio-economic status³⁵.

The goal of most of these programs and projects is to improve the quality of education, enhance the material and technical base of educational institutions such as kindergartens and schools, and encourage policies to attract and retain students in the educational system. This also reflects positively on improving the climate within the educational environment and facilitating easier adaptation for all students³⁶.

The dissertation discusses the content of some National Programs through which activities are financially supported³⁷ to ensure the implementation of the aforementioned provisions set forth in the Pre-University Education Act (PUEA).

The implementation of these national programs impacts regional economic indicators – stimulating employment, small businesses such as trade and construction, among others. The funds allocated by the Ministry of Education for these policies are invested in purchasing consumables, educational literature, equipment, and used for payments to local businesses for repair and construction activities planned for the successful completion of the project or national program³⁸.

This dissertation uses data from official normative documents outlining socio-economic policies at the national level, covering students from different stages of education in various types of educational institutions – kindergartens, primary schools, high schools, state and private.

All National Programs for Educational Development over the past three years have been approved with a single administrative act³⁹. As can be seen, some national programs have a

Bankova (2023): Bankova D. The role of socio-economic policies in the context of the theoretical formulation of problems related to didactic technologies, Collection of papers from the Scientific Conference "Current Problems of Security", National University "Vasil Levski", October 26-27, 2023, ISSN 2367-7473, pp. 805-812.

³⁴ Bankova (2023): Bankova D. The function of socio-economic policies for determining pedagogical techniques, pedagogical mastery, as part of didactic technologies, Collection of papers from the Scientific Conference "Current Problems of Security", National University "Vasil Levski", October 26-27, 2023, ISSN 2367-7473, pp. 813-825.

³⁵ Bankova (2023): Bankova D. The function of socio-economic policies for determining pedagogical techniques, pedagogical mastery, as part of didactic technologies, Collection of papers from the Scientific Conference "Current Problems of Security", National University "Vasil Levski", October 26-27, 2023, ISSN 2367-7473, pp. 813-825.

³⁶ Minova, Yoana. Development and improvement of delegated budgets as a tool for effective and optimal financing of secondary education. Abstract, 2015, <http://unilib-dspace.nasledstvo.bg/xmlui/handle/nls/3405>

³⁷ Parvanova, Yonka. Challenges to the management of school finances in the conditions of decentralization and competition. Sofia, Bulgarian Journal of Education, issue 2, 2015, pp. 54-70

³⁸ Petrova, Staneva (2010). Petrova, Neli, Yana Staneva School is a safe and friendly place for every child. (Handbook for teachers) Sofia, Association Institute for Social Activities and Practices, 2010, ISBN 978-954-90306-8-6. <

³⁹ 2020 - by Decision No. 285 of April 30, 2020 of the Council of Ministers, amended by Decision No. 937 of December 17, 2020;

defined duration, while others transform into comprehensive, long-term state policies, ceasing to be annually announced national programs⁴⁰.

There is also a significant financial resource invested in each separate national program and their overall implementation for the respective year, as well as from 2015 to 2023⁴¹.

It can be categorically confirmed that the state is committed to implementing socio-economic policies in the field of school education, which also contribute to improving conditions for easier and smoother adaptation of students in the educational environment⁴².

With the launch of the educational reform in 2015 through the adoption of the Pre-University Education Act (PUEA) and new curricula for the first grades of each stage of education (I, V, VII, X), there is still a search for the precise formulation and scope of activities in the National Programs⁴³.

In 2015, a single National Program titled "School - Territory of Students"⁴⁴ was launched with a total budget of BGN 2,060,000. It included modules that later evolved into separate independent National Programs. One such module was "National and International Student Olympiads and Competitions," for which BGN 1,260,000 were allocated in 2015, while another BGN 800,000 was earmarked for the model "Support for Full-Time Primary School Education." From 2016 onwards, these became separate National Programs⁴⁵.

Annual funding of approximately BGN 4-6 million for activities under the National Program "System for National Standardized External Evaluation" has its social and regulatory impact in motivating students in the learning process and ensuring the comparability of results for society⁴⁶.

Implementing activities under this National Program has a high social significance, including monitoring by the Ministry of Education of the degree of assimilation of the curriculum and standards by each student, facilitating transitions between educational institutions and stages of

2021 - by Decision No. 188 of March 5, 2021 of the Council of Ministers (published on March 10, 2021) (for NPs No. 1 to 16); approved by Decision No. 257 of March 25, 2021 of the Council of Ministers (published on March 31, 2021) for NPs No. 17 to No. 22); National Program "Together Again" 2021, approved by Decision No. 453 of June 17, 2021 of the Council of Ministers (published on June 17, 2021);

2022 - approved by Decision No. 302 of May 13, 2022 of the Council of Ministers (published on May 17, 2022) (NP No. 1 to No. 21).

⁴⁰ Bankova (2023): Bankova D. The role of socio-economic policies in the context of the theoretical formulation of problems related to didactic technologies, Collection of papers from the Scientific Conference "Current Problems of Security", National University "Vasil Levski", October 26-27, 2023, ISSN 2367-7473, pp. 805-812.

⁴¹ Bankova (2023): Bankova D. The function of socio-economic policies for determining pedagogical techniques, pedagogical mastery, as part of didactic technologies, Collection of papers from the Scientific Conference "Current Problems of Security", National University "Vasil Levski", October 26-27, 2023, ISSN 2367-7473, pp. 813-825.

⁴² Dimitrova, Bankova (2022). R. Dimitrova, D. Bankova. Socio-economic policies in the field of education, Pirin Book Lists magazine, Publication of the Bulgarian Higher Education Institution - "College of Tourism" - Blagoevgrad, ISSN: 1312 - 6911, Year XIII, Issue XIII, 2022.

⁴³ ⁴³ https://cioo.mon.bg/wp-content/uploads/2014/07/nrdb5_30.11.2015_obshtoobr_podgotovka.pdf

⁴⁴ https://new.strategy.bg/bg/strategy-documents?fieldOfActions%5B0%5D=20&page=3&order_by=validTo&direction=desc

⁴⁵ <https://www.strategy.bg> > FileHandler, The amount of funds provided to the relevant school ... B) Module "National and international student olympiads and competitions..

⁴⁶ Bankova (2022): Bankova, Dragomira Socio-economic policies in the field of primary education, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1094460>, Proceedings of the scientific conference "Knowledge, Science, Innovations, Technologies". 2022, issue 1, pp. 15-22, ISSN 2815-3472 (Print), ISSN 2815-3480 (CD).

education⁴⁷, achieving objectivity and comparability of results, and not least – increasing students' interest and motivation in the school learning process⁴⁸.

Over the commented 8-year period (2015-2023), funding has been secured for National Programs aimed at "providing a modern educational environment," ensuring "ICT connectivity," and improving "accessibility and security of buildings" in the educational system. In addition, efforts have been made to modernize professional education and training, implement dual training systems, and develop lifelong learning tools and mechanisms.

In recent two to three years, financial resources have been directed to municipalities and local authorities to support socio-economic policies related to "activities for educational desegregation," "providing modern conditions for personal development support for children and students," and encouraging "parental and community involvement (often ethnic) in school life."⁴⁹ These initiatives aim to create a secure environment, prevent violence and bullying, and promote educational mobility.

According to data provided by the Institute for Educational Research⁵⁰, the majority of Bulgarian students during the 2020/2021 academic year studied remotely in an electronic environment (OERES). An analysis of the results shows significant educational inequalities, expressed in a large disparity in access to quality education and student outcomes depending on their socio-economic and cultural background. There is a lack of well-developed learning skills across different age groups and insufficient understanding of the subject matter.

Teachers' qualifications are inadequate for applying effective strategies and approaches for classroom management and adaptive teaching and assessment methods that reflect students' individual needs, stimulate self-regulated learning, active participation in the learning process, and interaction among students. Efforts are being made to enhance the capacity of pedagogical specialists to work in multicultural environments and to support vulnerable groups in accessing higher education⁵¹.

A significantly high proportion of students exhibit low motivation and engagement with the learning process and school. There is a notable tendency⁵² for students to skip classes or be absent from school.

State socio-economic policies in the field of school education are already yielding results. However, if we analyze and accept as credible the Global Competitiveness Report 2017-2018 presented at the World Economic Forum (WEF 2017, 75), Bulgaria ranks 87th globally (out of

⁴⁷ <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgocenyavane-v-ramkite-na-edinniya-etap>

⁴⁸ https://www.copuo.bg/files/docs/PISA_Analizi..

⁴⁹ Bankova (2022): Bankova, Dragomira Socio-economic policies in the field of primary education, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1094460>, Proceedings of the scientific conference "Knowledge, Science, Innovations, Technologies". 2022, issue 1, pp. 15-22, ISSN 2815-3472 (Print), ISSN 2815-3480 (CD).

⁵⁰ <https://ire-bg.org/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80/>

⁵¹ <https://diuu.bg/emag/13199>

⁵² <https://ire-bg.org/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80/>

137 countries) and 26th in the EU, surpassing only Hungary and Croatia in terms of the quality of the education system⁵³.

Efforts by the state and educational policy to return children to school are bearing fruit, evidenced by the fact that over the past six years (2017-2023), over 50,000 children and students have been returned and retained in the education system, with the dropout rate decreasing by 40%.

The state, represented by the Ministry of Education, covers the financial costs of purchasing between 124,000 and 259,000 sets of textbooks for different stages of school education. This is a significant and meaningful socio-economic policy for adapting students to the educational environment, reducing the financial burden on families, and ensuring quality preparation and access to scientific information in the school learning and education process.

Based on everything presented in the first chapter of the dissertation, it can be concluded that identified deficiencies at the level of specific educational environments in particular schools across the country have been noticed, and the state is purposefully investing financial and human resources to improve them. This is expected to lead to higher student motivation, a sense of security, and a desire to engage in educational interactions, making it easier for them to adapt to the school environment.

Additionally, measures such as early warning mechanisms for various risks, participation in school clubs and extracurricular activities, and improved communication between teachers and parents are contributing to a more positive and supportive educational environment. These efforts are reflected in increased student performance, reduced absenteeism, and improved behavior and discipline.

The state's socio-economic policies targeting school education and families with schoolchildren have a broad impact and positively affect over 709,000 students and their parents, representing a target group of approximately 2 million Bulgarian citizens.

⁵³ World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2017–2018. Geneva, 2017

CHAPTER TWO

SPECIFICITY OF CHILDREN'S/STUDENTS' ADAPTATION TO MODERN EDUCATIONAL CONDITIONS

2.1. Specificity of Children's/Students' Adaptation to the Educational Environment

The term "adaptation" (from Latin *adaptio* - adapt) has a wide application in natural, social, and technical sciences. The concept of "adaptation," in its broad sense, is based on a historical (evolutionary) principle and denotes the entire system of reactions of living systems (individual, species) that have an active, guiding character. In a narrow sense, the term "adaptation" reflects only the ontogenetic aspect, i.e., the process of interaction and equilibrium of the living organism with its environment during its individual life.

The global change in all spheres of socio-political life worldwide necessitates a transformation in approaches to education and training for the younger generation, which must be prepared for successful realization and survival in the new conditions. Family plays a significant role in children's successful adaptation to the educational system. It either supports or restricts, enhances or complicates the individual's adjustment to changed social conditions, depending on how well the family system has managed to align its own rules, roles, and family views with the new realities (Mineva, 2006: 13).

Often, problems with a child's adaptation to a new educational institution are related to external factors outside of school learning and environment. A child experiences discomfort if the necessary complex coordination between family members who take the child to and from school every day, along with changes in the rhythm of life, staying at someone else's home (grandparents', friends'), until the parents come to pick them up and take them back to their main residence where all their belongings and the child's room are located, has not been achieved.

With the adoption of new curricula for teaching all subjects across all grades of school education, the competency-based approach has become dominant. The goal is no longer for students to memorize theoretical information by subject but to develop skills for coping with non-standard conditions and finding solutions through interdisciplinary connections.

The high societal demands for student preparation and the increasing percentage of children with special educational needs in primary school necessitate continuous improvement in teacher training. Teachers need to excel in managing communication with children, their parents, other pedagogical specialists, and representatives of the educational institution's leadership.

Management processes in primary education, including "classroom management," consist of actions taken by the primary school teacher to establish rules that engage students while ensuring their cooperation in implementing educational processes on the one hand and adapting students with special educational needs on the other. This involves using and incorporating all organizational and cultural measures to control the process within the respective class.

In the period 2020-2022, a particularly stressful factor for students was prolonged distance learning in an electronic environment, which is already reflected in lower academic results, as well as the atrophy of some social skills and habits for behavior in a real classroom setting.

In the following paragraphs, we will focus on the specifics of a student's adaptation to the educational environment at different stages of school education.

2.2. Factors with the Most Significant Influence on First Graders' Adaptation to School Conditions and the Educational Environment

Enrolling children in first grade requires a certain readiness for learning, the practical implementation of which demands theoretical justification both for the problem of school preparedness and the closely related issue of continuity between kindergarten and the next educational level. Essentially, preparing for school entails reaching a certain level that ensures the transition to new mental and personality formations needed for developing new needs and motivations and fostering new abilities.

Regarding the specificity of school adaptation for students, it is important to consider Jean Piaget's theory of cognitive development (1969), which is one of the most renowned and influential theories about human intellectual development. Piaget presents his theory to explain how children think, acquire knowledge, and develop various cognitive abilities from early childhood to adulthood. His theory is based on observations, experiments, and interactions with children, as well as experimental methods used by him and his colleagues.

In Mariana Balabanova and Stoil Mavrodiev's article "Children's Psychological Readiness for School – a Factor for Successful Adaptation to the School Environment," attention is drawn to the fact that a 6-7-year-old child is physiologically and psychologically ready for school education (Balabanova, Mavrodiev 2006). However, in public consciousness and diagnostic tests, emphasis is placed on checking the degree of mastery of academic knowledge and skills—reading, writing, calculating—and much less attention is given to emotional and psychological readiness and motivation for learning, where more requirements and rules are imposed.

In this regard, the Ministry of Education and Science (MON) has established mandatory preparation for all children in the preparatory group/class as a requirement for a smooth transition from kindergarten to school education. This ensures equal starting opportunities and compensatory catch-up in preliminary preparation for students with deficits or those who did not attend kindergarten previously.

Preparing children for school education has always been a major concern for educators and psychologists in our country. Positively, this preparation has never been equated solely with literacy and specific programmatic tasks, nor with the content of individual school subjects.

Through instruction in the early grades, knowledge and skills are formed that are fundamental to an individual's basic literacy; general learning skills are developed—how to learn, how to cope with difficulties, what the teachers' attitudes are, thus forming positive or negative perceptions of education overall and in subsequent stages of learning.

Socially unsupported and isolated students due to certain reasons (social status, appearance, disability, aggressive behavior) often face challenges with academic achievements and tend to drop out of the educational system in later stages of school education.

Upon entering first grade, children shift their primary activity from play to learning, requiring them to maintain concentration for longer periods and frequently engage in activities where they do not achieve significant success—reading, writing, arithmetic, etc.

First graders enter into a new type of relationship with others. From a stage of joint activities with adults during early childhood and preschool years, they transition to relatively independent behavior. Typically, a stressful aspect for first graders is the fact that there is no longer one adult constantly caring exclusively for them; instead, everyone must compete for the attention of the single teacher in the classroom.

Structuring activities and the need to maintain focused attention for extended periods on a single task also pose challenges in the school adaptation of first graders.

Motivation related to interest in the game itself and the role played in it is crucial for first graders' behavior. In play, children feel like equal participants in social life. At this age, cognitive, inquisitive, and competitive motives begin to form, along with norms for socially acceptable behavior and communication culture with close and unfamiliar people.

The persistence of a first grader's attention is associated with involuntary concentration on various manifestations for long periods. For example, initially, students can quickly become distracted due to fatigue, weak habits, or improper upbringing. The *volume of attention* is still small, although compared to younger children, it expands significantly. This is evident in the ability to perceive not just one object but multiple objects with sufficient clarity. Notable progress is observed in the ability to distribute attention in different directions of the corresponding activity.

A child's speech as a process of communication through language emerges and develops in continuous contact with the surrounding adults. Speech is inconceivable without the social environment in which the child exists. The most critical aspect related to the active development of the child and their speech is that in school education, language becomes an object of study and a means of learning for the first time. It is very important that before entering first grade, each child has a sufficient command of the official Bulgarian language for our country.

Family support also strongly influences children's successful adaptation to school. Children of anxious parents are themselves anxious and insecure, lacking communication skills with their teachers and classmates. On the other hand, children from cohesive families, with a positive self-image and unafraid of difficulties, are much more confident, communicative, seeking, and able to receive support, advice, and constructive criticism.

2.3. Adapting Students to the Educational Environment When Transitioning to the Next Stage of Education

The transition from kindergarten to school education in first grade is relatively the most stressful. During the learning process from first to fourth grade, which represents the initial stage of primary education, children gradually adapt to school learning.

According to Article 120(6) of the Pre-School and School Education Act (PSEEA, 2015), qualitative assessments (emoticons, symbols, or verbal descriptions) are used instead of quantitative/numerical grades until third grade. Only in fourth grade are students' knowledge assessed using the six-point grading system.

After four years of schooling, when children experience significant cognitive and physical development and master general and subject-specific learning skills, the transition to fifth grade is not as highly stressful. The change is primarily towards having multiple teachers rather than just one primary teacher and one or two specialists—physical education and foreign language—as in the initial stage.

Stoeva identifies the change in communication style as a factor contributing to "Emotional Problems in Fifth Grade Adaptation." She notes a shift from an "emotional" style in grades 1-4 to a more "academic" style in subsequent grades (Stoeva 2006: 243), where strong emotional bonds are not established between the specific teacher teaching students from multiple classes and parallel groups.

Adaptation issues faced by students in the educational environment at the next stage of education are analyzed in scientific publications by numerous authors, psychologists, educators, and social workers. The problem of adapting fifth-grade students is also interpreted in studies by foreign authors. In her publication, Markova (2021) states that in a 2020 study she conducted, 100% of fifth-graders experienced fatigue, with most also experiencing doubt (83%), anxiety about the future (72%), worry (67%), lack of self-confidence (61%), and a relatively small percentage had a desire to attend school (28%) and sympathy for teachers (11%).

The successful school and social adaptation of a student during the transition from fourth to fifth grade is often stressful due to the separation from their primary teacher and the habits associated with that teacher's requirements and methods of presenting educational content. This transition involves moving towards multiple teachers who have different communication styles and teaching approaches, as well as varying expectations for students' behavior and knowledge.

The role of the teacher is crucial in all three educational stages for the successful adaptation of students to the educational environment throughout their schooling. The signs of non-verbal behavior (facial expressions, gestures, posture, reactions to correct and/or incorrect answers), and verbal expressions of support towards students in various situations significantly impact the behavior, motivation, and emotional state of students in the class – both as a group and individually.

To assist students in their easier adaptation to the next stage of education, to discover their individual abilities, and to guide them towards their professional realization, there are available questionnaires and materials on the Ministry of Education and Science (MON) website under

the National Portal for Career Orientation of Students (NPCOU, 2022 - <https://orientirane.mon.bg>).

From what has been presented so far, it is confirmed that for the successful and smooth adaptation of children and students in the educational environment, there are measures at the level of state policy and regulation in normative documents to prevent escalation of socially unacceptable forms of behavior .

Regardless of age, integrating and adapting students with special talents, learning difficulties, or in disadvantaged positions also requires a specific approach, which is normatively regulated and supported financially through Operational or National programs, as well as by the budget of the particular municipality where the school is located.

2.4. Inclusive Education and Adaptation to the Educational Environment for Children/Students with Special Educational Needs.

Long before the adoption of the Regulation on Inclusive Education (RIE, 2017), the state had established policies⁵⁴ related to the care and education of children in disadvantaged positions and those with disabilities and special educational needs. These policies demonstrate the active role of the state in regulating and financially supporting these measures.

Over the past five years, out of the 3,380 students in the closed special schools, the number of students enrolled in the nine remaining and functioning special schools by 2020 has decreased fivefold to just 690 individuals (see tables 2 and 3). The difference amounts to 2,690 students who have been integrated into mainstream general education schools.

Activities aimed at including children and students with special educational needs in groups or classes within mainstream general education schools are normatively regulated and implemented based on the Regulation on Inclusive Education, effective October 27, 2017, adopted by Resolution No. 232 of October 20, 2017 (RIE, 2017).

The main subordinate normative act in this area is the Regulation on Inclusive Education. It defines the conditions and procedures for providing general and additional support for the personal development of children and students. It outlines the requirements for the structure, conditions, and procedures for approving individual educational plans and individual educational programs for students with special educational needs and gifted students. The regulations also cover the conditions and procedures for admission and organization of training for children and students with special educational needs in special schools for the education and support of students with sensory impairments. They also determine the conditions and procedures for educating children and students in centers for special educational support.

⁵⁴ In his article, G. Georgiev (2020) analyzes the content of approved state documents. One of them is the “Regulations on the Regulation and Management of Children's Homes” (published in the State Gazette, No. 77 of 04.04.1945), and they provide for the placement of adolescent children: those left without or with one parent, children of large parents and those with chronic illnesses or children taken from their parents by court decision (Bogdanov 2008: 100-101; Georgiev 2020: 92-100).

In his study, Kriviradeva notes in historical terms that state policy as “institutional care for children in the period 1878 – 1944 was mainly entrusted to charitable societies (there was no centralized system), in the period 1945 to 2000 there was centralization and institutionalization of child care, and after 2000 is a process of transition to decentralization and deinstitutionalization” (Kriviradeva 2009: 48; Georgiev 2020: 92).

Furthermore, they specify the guidance for students with special educational needs who will receive a certificate for completed seventh and tenth grades, ensuring their continued education in profiles and specialties of professions.

Between the academic year 2016/2017 and the academic year 2020/2021, the number of supported children and students with special educational needs increased by over 4,770, reaching over 19,800 children and students receiving support in the academic year 2020/2021. Support is provided by specialists appointed in kindergartens and schools or in regional centers for inclusive education support. Special schools for the education and support of students with sensory impairments—hearing impairment or visual impairment—have been reformed and modernized.

In 2021, the Strategic Framework for the Development of Education, Training, and Learning in the Republic of Bulgaria (2021-2030) was adopted. This strategic framework aligns with current global and European strategic documents outlining a vision for high-quality, inclusive, value-oriented, and lifelong education, training, and learning. It sets goals for inclusion at every stage of education.

Table 2. Number of special schools in Bulgaria in the period 2015–2023.

school year/ type of school/	15/16 years old.	16/17 years old.	17/18 years old.	18/19 years old.	19/20 years.	2023 years old.
TOTAL number of special schools	64	61	10	9	9	8
Healing	7	3	on	on	on	on
For children with mental retardation	46	47	x	x	x	x
Educational boarding schools (EBS)	4	4	4	3	3	2
Socio-pedagogical boarding schools	2	2	1	1	1	1
For children with hearing impairment	3	3	3	3	3	3
For children with visual impairments	2	2	2	2	2	2

(source: Kateliev, Tsankova, Georgiev, Nikolova, Stefanova 2021: 40, NSI 26.04.2023)

According to statistical data from an NSI report, the number of children attending specialized schools for specific types of vision, hearing, and other impairments is 535 students during the 2019/2020 academic year, while another 102 students attend closed-type schools for correctional work and serving court-imposed penalties (see table 20).

Table 3. Number of students studying in special schools in the period 2015–2023.

school year/ type of school/	15/16 years old.	16/17 years old.	17/18 years old.	18/19 years old.	19/20 years.	22/23 years old.
TOTAL number of students in special schools	3380	3197	719	690	637	689
Healing	186	65	x	x	x	x
For children with mental retardation	2427	2336	x	x	x	x
Educational boarding schools (EBS)	103	126	107	66	73	72
Socio-pedagogical boarding schools	76	63	27	22	29	25
For children with hearing impairment	281	306	301	300	253	329
For children with visual impairments	307	301	284	302	282	263

Source: Kateliev, Tsankova, Georgiev, Nikolova, Stefanova 2021: 41, NSI 26.04.2023

Activities related to "Inclusive Education" are funded by the Ministry of Education and Science (MON) and through the National Program "Providing Modern Conditions for Personal Development Support for Children and Students in Institutions in the Preschool and School Education System."

In conclusion, it can be summarized that the lack of social support from the family and financial constraints more frequently lead to difficulties in adapting children/students to the educational environment in kindergarten or at the respective stage of school education. The inability to purchase recommended and required educational materials (such as textbooks, glossy paper pads, physical education equipment), as well as appropriate seasonal clothing (most commonly winter clothes and suitable warm shoes), leads to demotivation among students to attend school. Teasing from their classmates and reluctance to maintain friendly relationships also have a depressing effect and demotivate students from more vulnerable social groups from attending school and successfully adapting to the educational environment.

Based on the analyzed theoretical background and authorial scientific publications on the topic of the dissertation research, a diagnostic toolkit was constructed for conducting empirical research. Through the analysis of the results from this research, conclusions were drawn in the third chapter regarding the applicability and effectiveness of the socio-economic policies implemented by the state, aimed at secondary education and adapting students to the educational environment.

THIRD CHAPTER

EMPIRICAL STUDY OF SOCIO-ECONOMIC POLICIES AND SPECIFICITIES IN CHILDREN'S ADAPTATION TO THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.

The dissertation research was conducted using the survey method. From January to May 2022, a survey was carried out with 600 respondents, through filling out a questionnaire printed on paper and/or via a Google Forms survey in social networks. The respondent pool was based on

self-selection. The group includes representatives living in various types of settlements (village, small town, large city, capital).

To ensure comparability of the data, the author selected and analyzed 200 surveys for each stage of education from all the received completed questionnaires.

The questionnaire was distributed through social networks to reach a significant number of parents who could share it among their acquaintances and on their Facebook pages. A total of 750 people participated in the survey and filled out the questionnaire. The questionnaire forms were presented via a Google Form on the author's personal Facebook page and were also distributed among the parent community in other settlements through personal contacts. However, the responses were not from parents of children studying at the same school.

Afterwards, the obtained primary data and results were processed using mathematical and statistical methods for data processing and analysis. The presentation of the third chapter of the dissertation was structured, including quantitative and qualitative analysis of the collected data, which were illustrated through diagrams.

3.1. Methodological Framework of the Empirical Study.

The questionnaire contains 24 closed questions with selectable answers, but in some sections, there is also an opportunity for respondents to provide their own opinions and explanations.

The survey is structured into four sections with questions. Each respondent must complete the questions in the first section, and depending on the answer to the question about the stage of education their child is in, they continue with the questions designated for the corresponding educational level and stage of school education. Thus, each respondent answers between 8 and 13 questions from the questionnaire.

There are more questions in the section for parents of students in the primary stage of education (grades I-IV) because this age range has more specificities related to preliminary preparation and the transition from kindergarten to school education. There are also more targeted state socio-economic policies related to school adaptation and support conditions – free after-school activities, free fruit, access to meals in the school canteen under full-day organization, etc.

In the first section of the questionnaire, data is collected on the stage and range of classes in which the respondent's child is enrolled.

Parents continue to the next section with questions, depending on the answer to the third question about the stage in which their child is enrolled. If there is more than one child in the family, the parent is asked to answer the questions for the stage in which their other child is enrolled as well.

In the third section of the questionnaire, questions are directed towards parents of children and students in the basic stage of education, lower secondary stage (grades V-VII/VIII), and for expressing opinions on the effects of socio-economic policies for adapting children to the educational environment.

In the fourth section of the questionnaire, questions are directed towards parents of children and students in the upper secondary stage of education (grades VIII-X/XII) and for expressing opinions on the effects of socio-economic policies for adapting children to the educational environment.

The questions in the questionnaire are formulated with language that is more understandable for parents, naming socio-economic measures and policies that are implemented for the successful adaptation of students to the educational environment.

The aim is to correctly identify and name these policies in a way that is familiar to society, so that respondents can recognize them and provide more reliable information on which and how many national socio-economic policies they and their children have actually benefited from.

The survey aims to establish whether purchasing textbooks for their child's school education in this and every subsequent grade has burdened the family budget. Whether all or only some of the textbook components have been purchased, and for all or only some subjects. To what extent students have taken advantage of the provided electronic textbooks with free access or against payment, and whether the students themselves refused to have textbooks purchased. All of this will reveal information about factors contributing to successful adaptation or potential problems in adaptation, as well as the quality of school preparation and the respective results demonstrated by the student in ongoing and external assessments – such as the National External Assessment (NEA) after VII grade.

3.2. Analysis of Survey Results with Parents of Primary Stage Students (Grades I-IV) Regarding Socio-Economic Policies and Specificities in Adapting Their Children to the Educational Environment.

The socio-economic policy of introducing mandatory attendance at kindergarten in the preparatory fourth group presupposes and confirms the survey results that 100% of primary stage students attended kindergarten before entering first grade. Sometimes, due to parental preferences but likely also due to the shortage of places in public kindergartens, according to the survey results, it can be concluded that every fifth child attended a private kindergarten. As expected, none of the children from villages attended private kindergartens, due to the absence of such institutions in small settlements.

It is noteworthy that 75% of parents experience concerns regarding fitting their work schedule with the daily routine of taking their child to and from school. In this aspect, it is important to emphasize the usefulness of the socio-economic policy of ensuring the possibility of implementing full-day organization in all schools nationwide, where children are engaged in educational interaction and supported in the process of self-study and acquiring new knowledge. This provides peace of mind for their parents. This also allows for timely overcoming of educational deficits, conducting differentiated and individualized work with the child, and for children from vulnerable groups, interrupting factors leading to early dropout from school education.

Indeed, the transition between educational stages and institutions is stressful for both students and their parents. It is necessary to take specific measures to inform parents and students

through joint events – parent-teacher meetings, open days, with teachers from both educational stages and institutions.

In conclusion of the analysis of the data in this paragraph, *it can be inferred* that socio-economic policies that financially stimulate activities related to improving the educational environment in school as an institution have a strong social effect and positive impact. As previously emphasized in the exposition, full-time education and providing opportunities for various extracurricular activities and support for all students - both those with special educational needs (SEN) and those with outstanding abilities - have a significant influence on facilitating children's adaptation to the educational environment and increasing their interest in school education, even among those not supported by their social surroundings.

The data obtained from the survey confirmed that the transition to the next stage of education is particularly stressful for both parents and first graders, who face certain difficulties adapting to the new school environment, peer group, new teacher, and increased requirements for concentration and following instructions (such as where and how to write - in narrow lines, in the right square, etc.).

In the survey with parents of students in grades I-IV, the question about whether purchasing textbooks burdens the family budget was not asked because the state provides free textbooks for all subjects for every student enrolled in primary education. *The national socio-economic policy of the state regarding educational integration and quality of education is very successful*, which also reflects on the adaptation of students in the educational environment through the provision of free access - without cost to students and parents - to the full set of components of the educational kits with textbooks for all subjects for grades I-IV (textbooks and workbooks, albums).

As these learning materials for first grade are intended for single use, they can be written in and remain for personal use by the child. On the other hand, the educational kits for instruction in grades II-IV have a usage period of three years, and at the end of the academic year, they are returned to the school. During these three years, the Ministry of Education and Science (MON) finances only the purchase of additional copies when there is a higher number of students in the cohort or for lost and damaged textbooks during use.

The educational content printed in the textbooks fully corresponds to what is laid out in the curricula, and in this regard, the possibility for each child to have their own copy of the textbook ensures the quality of education and the opportunity to master the full range of scientific knowledge, practical skills, and competencies by each student.

Significant specificities are observed in the adaptation of students during the transition from primary to lower secondary education in fifth grade. This is evidenced by the results of the survey with parents of students enrolled in grades V-VII/VIII, which will be presented in the next paragraph of the exposition.

3.3 Analysis of the Results of the Survey with Parents of Students in Lower Secondary Education (Grades V-VII/VIII) Regarding Socio-Economic Policies and Specificities in Adapting Their Children to the Educational Environment

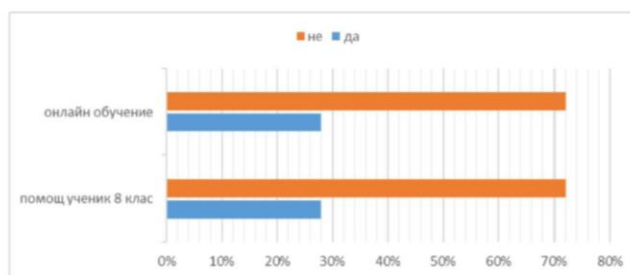
In the third section of the questionnaire, questions were directed towards parents of students in lower secondary education (grades V-VII/VIII). After processing the primary data, the ranking in descending order of the most frequently observed problems in adapting to the educational environment during the transition from primary to lower secondary education at the beginning of 5th grade is as follows:

- I. Stress from many new teachers - 83% (166 respondents);
- II. Characteristic mood swings associated with puberty - 76% (152 respondents);
- III. Stress from higher demands of most teachers - 64% (138 respondents);
- IV. Changing environments and building new friendships - 58% (116 respondents).

These results indicate the presence of a problem and the need for better focused socio-economic policies aimed at the psychological and emotional sphere of adolescents to achieve smoother adaptation of students during the transition to the next stage of education.

Based on the expressed opinion of the parents, it can be concluded that a *well-functioning measure is the requirement introduced* by the Ministry of Education and Science (MON) for priority admission to schools for children whose permanent address is close to the school. The educational policy for schools offering a complete cycle of secondary education - from grades I to X-XII - is *also successful*, as it leads to less stress for students and more predictability, both in terms of requirements and expectations, as well as regarding transportation to school and the conditions of the educational environment. Schools with a larger number of classes and different stages of education turn out to be more attractive in terms of attracting funds through the implementation of delegated budgets, creating more opportunities for improving and enriching the educational base and resources, and establishing more forms of extracurricular activities .

Diagram 2. Percentage of those who benefited from the available socio-economic policies to support families with children up to 14 years of age (parents of a student in grades V–VII/VIII).

Source: own research, 2022

The lack of a textbook hinders the full participation of the student in the educational process and self-study, reflecting negatively on academic performance in current and external assessments of knowledge, and at the end of 7th grade, the National External Assessment (NEA) takes place, the results of which are used for admission to specialized schools in 8th grade - professional, language, and subject-specific schools. Based on these data, a *recommendation* can be made to include in the national policy a *socio-economic measure to ensure free and unrestricted access to textbooks for the entire course of study from first to last*

grade in all types of schools, not just those in the primary stage of basic education (scheduled to be implemented starting from the 2024/2025 academic year).

The financial resources invested in this program will be much more effectively utilized because they will lead to overcoming segregation in the educational process based on the material status of the students' families. The allocated funds for the annual purchase of educational kits for a limited number of children from vulnerable social groups are insufficient. It is important to establish relationships of trust and respect between teacher and student, among students, and in the relationship between teacher and parent, which should address any emerging problems or difficulties faced by the student. The transition to subsequent stages of education is again a stressful period for the student and their parents, as students enter puberty and exhibit rebellion against authorities and the rules and advice imposed by them.

Transitioning to the next stage of education often involves changing schools. However, parental support is a crucial and important factor for the smooth transition between different educational stages for students, for successful educational work within the educational institution, and for creating a suitable environment for the formation and development of personal qualities and social competence in students. Again, it can be concluded that it is advisable to direct socio-economic policies towards activities for counseling children and parents, as well as for raising the qualifications of pedagogical specialists for identifying and recognizing children with problems in school adaptation, difficulties in mastering the curriculum, at risk of dropping out of the educational system, but also for identifying and encouraging students with outstanding abilities. More measures related to psychological support and counseling for students in educational institutions are necessary.

It can be concluded that *at the level of state policy, there are socio-economic measures supporting children's adaptation to the educational environment, and these measures have real practical application in the pedagogical practice in Bulgarian schools*. However, they do not reach everyone and are not used by more than 50% of students and their parents. Certain issues in school adaptation during the transition between primary and lower secondary education have been identified. Financial incentives aimed at supporting families in raising a child, enrolling a student in 8th grade, and continuing distance learning ("online learning") are also insufficient and underutilized.

3.4 Analysis of the Results of the Survey with Parents of Students in Upper Secondary Education (Grades VIII-X/XII) Regarding Socio-Economic Policies and Specificities in Adapting Their Children to the Educational Environment

In the fourth section of the questionnaire, questions were directed towards parents of students in upper secondary education (grades VIII-X, XII). This is necessary because fewer socio-economic policies related to school adaptation are targeted at students and their education in this educational stage, and the students themselves make choices more independently, with parents having less influence on their behavior and decisions.

Unlike the transition from primary to lower secondary education (from IV to V grade), the transition from basic to upper secondary education (VII/VIII to X-XII grade) is associated with

lower levels of problems noticed by parents in their children's adaptation to the new educational environment. The more frequently observed difficulties and concerns experienced by students at the beginning of 8th grade, as reported by parents, are:

- I. Mood swings characteristic of puberty - 49% (98 respondents);
- II. Stress from many new teachers - 26% (52 respondents);
- III. Change of school, travel, new environment - 19% (38 respondents);
- IV. Disappointment due to not being accepted into their desired school - 13% (26 respondents).

When answering this question (No. 21), respondents could choose more than one answer, so the total sum of the percentages exceeds 100%.

he results of the survey confirm the need for targeted socio-economic measures related to the psychological preparation and adaptation of students in their final year of lower secondary education and during their first year of adaptation in upper secondary education.

With the introduction of dual training, there has been an increased interest among students in educational institutions that provide professional qualifications, which will enable them to secure a livelihood after successfully completing secondary education.

In upper secondary education, students are already more focused on utilizing their free time through university entrance preparation or working to support the family budget; therefore, the percentage of those using school infrastructure in their free time is lower.

These data provide grounds for concluding *that specific socio-economic policies targeting upper secondary students are necessary*. The knowledge acquired through school education forms the civic and personal competence of the individual, and the lack of textbooks, as well as the disinterest of young people, actually represent a significant social problem for our country's civil society over the next at least 30-40 years.

There is a strong differentiation observed - motivated and socially supported students who achieve high academic results and continue their education either domestically or abroad. However, concerning is the significant percentage of students who graduate from secondary education with a rather low coefficient of academic knowledge and skills, which can be easily manipulated because they are primarily oriented towards material gains and securing a standard of living. Additionally, it is alarming that a number of students fail to pass their state graduation exams on the first attempt due to lacking knowledge or receiving poor grades in certain subjects.

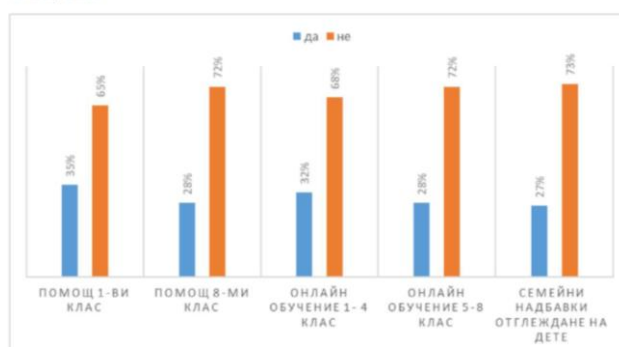
Based on the analysis of the data obtained through conducting a survey with parents of students from the first to twelfth grade, and summarizing the content presented in the third chapter of the dissertation, the **following conclusions can be drawn**.

- Regarding adaptation to the educational environment in a new school or in a class with classmates the child knows from before, a positive influence was observed for 40% (80 students) of students in grades I-IV, for 42% (84 students) in lower secondary education (grades V-VII/VIII), and for 15% (30 students) in upper secondary education (grades VIII-X/XII).

- The socio-economic policy "family assistance for raising a child" is not sufficiently effective and accessible to the majority of parents, as the imposed restrictions requiring a monthly income per family member of up to BGN 500 effectively deprive a high percentage of employed and insured parents from accessing and benefiting from this assistance.
- It should be noted as a success the introduction of social assistance to support students enrolled in the 1st and 8th grades (and from the 2023/2024 academic year also for those in the 2nd, 3rd, and 4th grades), from which only a small percentage of parents have taken advantage due to lack of awareness or unwillingness to request (submit an application) from the state.

The same trend is observed with the family assistance provided to parents when transitioning to distance learning using an electronic environment (see diagram 38).

Chart 3. Percentage of surveyed parents who have benefited from family benefits – for a student enrolled in 1st or 8th grade; for online learning, family allowances for raising a child.

Source: Own research, 2022

The results of the theoretical analysis of literary sources and normative acts, as well as those from the conducted empirical study, confirm the **research hypothesis** that state-funded socio-economic policies in the field of education have a **positive socio-economic impact on society** (local businesses, parents, students) and contribute to the more successful adaptation of children and students in the educational environment.

The key factors analyzed in the dissertation research for the development of education and the successful adaptation of students in the educational environment are set as indicative goals to be achieved by 2030 in the Bulgarian educational context, namely: significantly increasing the coverage and retention of individuals of school age subject to education. In support of this, numerical data from the Strategic Framework for Education Development (2021-2030) are presented.

Since some of the indicators are not directly related to the topic developed in the dissertation research, they are not cited and included in the following table. Therefore, the numbering in the first column is not chronologically consistent but retains the numbering of the measures as it appears in the original document.

Table 24. Indicative goals set for achievement by 2030 when implementing the measures set out in the Strategic Framework for the Development of Education, Training and Learning in the Republic of Bulgaria (2021–2030).

No.	Name	source:	Current value	Target value	EU average
1.	Share of children aged 4 enrolled in preschool education compared to the total number of children aged 4	Eurostat	76.6% as of 2018	91%	88.6% as of 2018
2.	Share of children aged 7 enrolled in school education compared to the total number of children aged 7	Eurostat	90.5% as of 2018	96.0*	95.4% as of 2018
3.	Net coefficient of children from 3 years old until entering first grade, included in organized early childhood groups development	Eurostat	82.4% as of 2018 d	86.3%	95.4% as of 2018
4.	Gross enrolment ratio in primary education (% of primary school age population)	UN, Index of human development	89% as of 2018	100%	N/A
5.	Primary school dropout rate (% of primary school cohort)	UN, Human Development index	6% as of 2018	0%	N/A
6.	Share of early leavers from education and training	Eurostat	12.7% as of 2018 m	7%	10.6% as of 2018
8.	Share of early leavers from education and training by gender	Eurostat	As of 2019 Men - 14.5 Women - 13.3	Men - 7% Women - 7%	Men - 11.9% Women - 8.6%
9.	Share of children aged 4-6 not enrolled in preschool education	Eurostat	17.6% as of 2018 m	5.0%	4.7% as of 2018
10.	Average number of years spent in education	UN, Index of human development	11.8 years as of 2019	14 years	not applicable
21.	Population with basic digital skills	DESI	29% as of 2019	37%	57% as of 2019.
23.	Share of lower secondary school teachers who feel (very) well prepared to work with gifted and talented students SOP	OECD, TALIS	71.8% as of 2018 m	80%	not applicable

Source: SRROURB, 2021: 44-46; <https://mon.bg/bg/143>

In the current dissertation titled "Socio-Economic Policies for Adapting Children to the Educational Environment," the content of legal provisions, various measures and activities related to school education and adapting students to the educational environment are presented, along with a study of the opinions of their parents. Based on this, conclusions and recommendations have been made, and guidelines for future enhancement of existing and creation of new socio-economic policies for adapting children to the educational environment have been outlined.

From the above, it is evident that the national policy for increasing the proportion of individuals covered by kindergartens and later graduating from secondary education continues, who will enter the labor market in the coming decades. The relevance and significance of the issues discussed in the dissertation determine possible directions for further future research in the present subject area. These can be outlined in the following directions:

1. Continuing and deepening comparative studies to optimize the volume of general expenditures in the education sector and, based on this, justify an algorithm for initiating institutional changes aimed at stimulating socio-economic policies in business, with the goal of financing the education system.

2. Continuing work on developing a system of criteria and approaches that include the opinions of parents of school-aged children (7-16 years old) regarding the actual and perceived effects of implementing the analyzed measures for achieving student adaptation in the educational environment.
3. Researching and developing the introduction of fundamental changes related to adapting students to the school environment within the scope of socio-economic parameters and criteria into official national normative documents (ZPUO, ZZD, NPO, etc.), as well as the content of National Programs for Education Development (2015-2023).
4. Conducting continuous analysis and evaluation of sustainable development methods and approaches at national, regional, and local levels related to adapting learners of different ages and stages of secondary education.

Using the results of this analysis to assess the institutional structure and institutional change and to improve the institutional structure in the education sector, with the aim of achieving the main goal: enhancing the relationship between the financial resources invested by the state and the resulting social impact for improving the school environment and facilitating more successful student adaptation within it.

CONCLUSION

In conclusion, from the comprehensive presentation in the current dissertation titled "Socio-Economic Policies for Adapting Children to the Educational Environment," the following observations can be summarized.

I. At the national level and in legal frameworks, the main conclusions related to the issue of **socio-economic policies for adapting children to the educational environment** can be expressed as follows:

1.1. Data on the number of students, the number and type of schools in Bulgaria, funding for educational institutions, the number of individuals of school age affected, the number of perpetrators of unlawful actions, and how many of them are registered with the juvenile delinquency unit of the Ministry of Interior Affairs are presented in a synthesized form.

1.2. The dissertation presents in an analytically synthesized form the content and financial expression of projects and National Programs in the field of school education for improving infrastructure and educational interaction.

1.3. The analysis of nationally representative data from official institutions in Bulgaria, available in the "Situational Analysis of Public Finance Management with a Focus on Children in Bulgaria. Report. UNICEF Bulgaria," published in 2021 (SAPFMFCB 2021), is an integral part of successful strategic management of the education system, presenting prominent trends in the aspect of public finances used to support families and children (see Table 22).

II. At the level of real pedagogical practice and reflection on socio-economic policies for adapting children to the educational environment.

2.1. The data from the survey conducted with 600 parents of students, ranging from the first grade to the last grade of secondary education, allows certain conclusions and recommendations to be highlighted. It has been established that due to the limited scope of parents participating in the survey, it is not possible to obtain an accurate representation of the objective number of beneficiaries of socio-economic measures supporting families.

2.2. Regarding the adaptation of children and students with special educational needs in the educational environment, it turns out that 19 thousand are integrated into mainstream general education schools, and annually, the parents of over 26 thousand children/individuals of school age with permanent disabilities receive monthly financial assistance from the state to ensure rehabilitation, social integration, and adaptation to the educational environment.

In conclusion to the dissertation research and based on the analyzed and presented information so far, the following conclusions can be drawn regarding the measures and socio-economic policies aimed at creating suitable conditions for adapting children/students to the educational environment.

- Specific socio-economic mechanisms are laid down and detailed in a number of normative documents (Laws, Regulations, Rules) to ensure the quality of school

education, guarantee access to it, and implement measures to create a favorable environment for intellectual, spiritual, and personal development of each learner.

- Adaptation of students to the educational environment, taking into account the specifics of each learner, is stipulated in Article 106 of the Pre-School and School Education Act (PSEA 2015), providing opportunities for various forms of education – full-time, evening, part-time, individual (for health reasons and gifted children), and independent.
- Support for adapting students to the educational environment has been sought from all stakeholders – official institutions in the country (Ministries, Agencies), local authorities and organizations, school leadership and all pedagogical specialists and teachers, parents, and mediators in closed and vulnerable society groups.
- Significant financial resources are purposefully invested in the sphere of successful school adaptation of students, some of which are related to improving the infrastructure of the school as an institution – renovation, construction and equipping of classrooms, building sports fields, as well as funds for ensuring security in the school (video surveillance, restricting access of external persons, closing gaps in fences).
- A wide range of diverse activities and measures are specifically funded by the Ministry of Education and Science (MON) and through projects implemented under Operational Programs, as well as National Programs (2007-2023 – see paragraph 1.3.), through which investments are made in improving the infrastructure and material-technical support of schools as educational institutions.
- Significant financial resources are invested in activities to ensure and guarantee access to quality, compulsory, and free education for every individual aged 4 to 16 years.
- Mechanisms have been created to counteract aggression and address the causes of dropout among some students from the educational environment.
- In accordance with the Regulation on Inclusive Education (2017), concrete socio-economic measures for integrating students with special educational needs, as well as for developing the abilities of children with pronounced interests, are being implemented in mass educational practice across the country.
- During the transition to each subsequent stage of education, there are numerous challenges and concerns in adapting students to the new educational environment. Some of these factors are related to the age characteristics of children/students; another part is connected to the external evaluation by significant adults (parents, classmates, teachers); a significant component also includes the personal expectations and concerns of the individual student (fear of the new, worry about fitting into the new environment and school, etc.).
- To a significant extent, successful adaptation to the new educational environment is supported by: a good emotional climate at the school (without forms of aggression and undermining the child's self-esteem), the microenvironment of the new class (children

with similar interests and upbringing), positive attitudes from teachers (partnership, support, constructive criticism), and most importantly, the emotional maturity and positive self-esteem of the students themselves, their ability to cope in various situations, and integrate into a new group.

- The exposition in this dissertation on the topic "Socio-economic policies for adapting children to the educational environment" presents facts and financial expressions of many different national representative data, which could be used as a starting point for further analyzes and comments regarding the scope, effectiveness, practical impact achieved, and identifying next steps for measures, activities, and policies aimed at improving socio-economic policies for adapting children to the educational environment.

CONTRIBUTIONS OF THE DISSERTATION:

1. The dissertation research is the first and only one that comprehensively examines and presents the effects of the reform in secondary education in R. Bulgaria initiated in 2015 with the adoption of the current Pre-School and School Education Act (PSEA 2015) in terms of:
 - a) Normative regulation (PSEA 2015, Regulations, Mechanism, etc.),
 - b) Invested financial resources in National Programs implemented in the period 2015-2023 in the field of school education,
 - c) Achieved results, as well as the objective state and assessment by users (parents, citizens) of the social and economic measures applied as state policy, related to supporting the adaptation of students in the educational environment.
2. In the dissertation exposition, nationally representative statistical data (from NSI) are presented in different perspectives and with causal reasoning justification for: the number of schools (1,942) and the total number of students in the country - around 762 thousand (for 2023/2024 - 545 thousand students and 217 thousand in kindergarten⁵⁵), towards which socio-economic measures are directed to improve adaptation in the educational environment; for the number (over 16 thousand) of students with special educational needs who are integrated into mainstream general education schools; for the scope and achieved (so far) results of the annually funded by the Council of Ministers and the Ministry of Education and Science (MES), financially secured by the Ministry of Finance, in the period 2015-2023 National Programs for the development of education.
3. This allows the systematized data to be analyzed and interpreted from different perspectives by subsequent researchers - *in the area of financial justification for expenses to improve education and increase enrollment* and retention of at-risk students

⁵⁵ National Statistical Institute – for the academic year 2023/2024 – number covered in the educational system from kindergarten to secondary education - <https://nsi.bg/bg/content/3374/%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B8-%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7-%D1%86%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D1%8F-%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%82>

in school, as well as for coordinating socio-economic measures in the field of school management and non-governmental organizations engaged in school education and overcoming segregation in marginalized social communities - ethnic, migrant, linguistic, etc.

4. The positive effect of the applied socio-economic measures for adapting children and students to the school environment has been proven - through improving material and technical resources in schools and increasing the safety of the environment; evidence of this is the inclusion, retention, and return to the educational system of over 50,000 students based on the activities under the "Inter-institutional Mechanism for Enrolling and Retaining Children and Students in Compulsory Pre-School and School Age."
5. The practical contribution of the dissertation is the presentation of summarized data and their in-depth analysis from the conducted empirical survey with 600 respondents (parents of school-aged children) regarding the real effect felt by parents and society from the applied socio-economic policies for adapting children and students to the educational system.
 - a) Based on these data and their in-depth analysis, the doctoral candidate points out problematic areas where the targeted socio-economic policies have not yet achieved the expected results in the school adaptation of students in primary, middle, and high school stages.
 - b) They highlight points for upcoming changes and the creation of new mechanisms and state policies concerning easier and better adaptation of students during transitions between different stages in the educational system.